

Nemesi birtokzálog a XVII. századi Erdélyben

Zagloba

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
2. A zálogjog általános leírása	6
3. Inscriptio, vegyes adomány, ideiglenes átruházás.....	15
4. A zálogügyletek gyakorlata	
4.1 Magánszemélyek közötti zálogügyletek	21
4.2 Zálogcím alatti fejedelmi adományozás.....	26
5. Összegzés	29
Bibliográfia	31

Mellékletek

Kiadási szabályzat	39
1. Wesselényi Pál adománylevele Keresztúri Gergelynek (1614. július 20.)	41
2. Bethlen Gábor adománylevele Török Istvánnak (1616. március 31.)	43
3. Szalai András és Béldi Fruzsina, valamint Kár György és István szerződése (1629. június 11.).....	44
4. Jelentés Bár László zálogösszeggel való megkínálásáról (1630. február 18.).....	46
5. Bizonyságlevél Balogh Máténé birtokainak kiváltásáról (1630. április 2.).....	47
6. Bánffy István bizonyságlevele Dobozy Mihálynak (1630. július 3.)	48
7. Nagy Ferenc bizonyságlevele Bár Lászlónak (1632. január 28.).....	48
8. Nán Gáspár és Fejérvizi Péter szerződése (1641. május 15.)	49
9. Baczellári Miklós, István és Nemes Lénártné Baczellári Anna szerződése ifj. Barcsai Sándorral (1642. március 29.)	50
10. Pap János bizonyságlevele Erdélyi Jánosnak (1644)	52
11. Makó Mihály és Bár György szerződése (1645. március 20.).....	53
12. I. Rákóczi György adománylevele Tyukodi Nagy Imrének (1646. július 7.).....	54
13. Földesi Gergely és Tyukodi Nagy Imre szerződése (1647. március 15.)	56
14. Bizonyságlevél Bánffy Zsigmond birtokainak kiváltásáról (1651. június 6.)	58
15. Tyukodi Nagy Imréné és Prodán Demeter szerződése (1654. december 20.)	59
16. Tyukodi Nagy Imréné és Prodán Péterné szerződése (1654. december 20.).....	59
17. Fekete Péterné Bíró Ilona és Nagy György szerződése (1658. május 13.).....	61
18. Rhédei Ferenc adománylevele Rhédei Pálnak (1661. március 3.)	62
19. Váradi Zsigmond és Bár György szerződése (1661. március 16.)	63

20. Zoltai István és Nagy Tamás szerződése (1667. december 2.)	64
21. Zoltai István és Páter János szerződése (1669. november 30.)	66
22. Zoltai István és Páter János szerződése (1670. március 8.)	67
23. Csanád Gergely és Nagy Anna, valamint Kőmíves Ferenc és Berecsk Anna szerződése (1671. március 23.)	68
24. Lónyai Anna bizonyáglevelé Genczi Zsigmondnak (1674. április 20.).....	69
25. Tyukodi Nagy Mihály és András, valamint Vajda Balázs és Marián szerződése (1674. május 28.)	70
26. Palatkai István és Tyukodi Nagy Kata, valamint Ebeni Judit szerződése (1674. június 1.).....	71
27. Csanád Gergely és Nagy Anna szerződése Kovács Zsigmonddal (1675. március 31.)	74
28. Tyukodi Nagy András, valamint Tyukodi Nagy Kata és ifj. Palatkai István szerződése (1679. március 27.)	76
29. Palatkai István bizonyáglevelé Pap Ferencnek (1680. február 11.).....	77
30. Barcsai Mihály, valamint Csulai Gáspár és Móga Anna szerződése (1682. május 12.)	78
31. Tyukodi Nagy Mihály bizonyáglevelé Pap Ferencnek (1685. február 12.)	80
32. Tyukodi Nagy Mihály bizonyáglevelé Alsó Mihálynak (1685. május 6.).....	80
33. Vajda Marián bizonyáglevelé Palatkai Istvánnak (1687. január 28.)	81
34. Tyukodi Nagy Mihály és Szabó Dávid szerződése (1687. március 22.)	82
35. Buda János és János Jordán szerződése (1687. május 30.).....	83
36. Bizonyáglevél Palatkai István adósságáról (1687. július 10.)	84
37. Barcsai Ákos és Bár János szerződése (1689. február 2.).....	85

1. Bevezetés

A kora újkor kutatói számára már régóta ismert tény, hogy a földbirtokok, haszonvételek és jobbágytelkek elzálogosításai a korszak gyakori jogügyletei. Család- és helytörténeti munkákban éppúgy találkozhatunk velük, mint egy-egy fontosabb váruradalom zálogba adása kapcsán a politikátörténet eseményeinek leírásakor. Sőt, tekintve, hogy a birtokzálog-ügylet tárgya leggyakrabban valamilyen földbirtok, amely a korszak gazdaságának legfontosabb alapja, s az ügylet általában pénzmozgással is együtt járt, így a gazdaságtörténet-írás szempontjából sem elhanyagolható a téma. Meglehetősen komoly hiányosság tehát, hogy a kora újkori birtokzálog szisztematikus leírásával még mindig adós a történeti kutatás. Bár a jogtörténeti szakirodalom kétségtelenül foglalkozott már a témával, annak politika- és társadalomtörténeti vonatkozásaira, valamint a zálogügyletek gyakorlatának részletkérdéseire nem volt lehetőségük kitérni. Dolgozatomban a problémakör egészét – kiváltképpen a kérdés társadalomtörténeti vetületeit – nem tudom áttekinteni, ezért a megkezdett kutatómunka első fázisában a zálogügyletek jogi természetű háttérét és joggyakorlatát igyekeztem feltárni történeti források, konkrét zálogesetek elemzése révén. Munkámat a zálogjog általános jellemzésével kezdem, amely nem valósítható meg pusztán a szakirodalom alapján, ugyanis a jogtörténeti szakirodalom az általános megállapításait szinte mindig csupán Werbőczy Hármaskönyve és a XVIII-XIX. század zálogjoga alapján alkotta meg, ha pedig történik is hivatkozás XVII. századi dokumentumokra, akkor is szinte kizárólag a Magyar Királyság törvényeire (kivéve, ha a mű kifejezetten Erdéllyel foglalkozik). A kérdés ilyen megközelítése azonban több okból is problémás: egyrészt Werbőczy Hármaskönyvében nem tér ki a birtokzálog gyakorlatának minden egyes elemére, s az általa rögzített elvek betartására sem mindig került sor, másrészt a XVIII-XIX. század praxisából levonható retrospektív következtetések nem minden esetben állják meg a helyüket, s ezért az említett szakmunkák sokszor túlzó általánosításokba bocsátkoznak. Harmadrészt pedig Erdély jogtörténetének figyelmen kívül hagyásával sosem lesz megérthető a kora újkori magyar magánjog ezen szegmense. Véleményem szerint tehát mindenképpen van létjogosultsága a levéltári források jogtörténeti szempontú elemzésének, hogy ezáltal a zálogjog általános jellemzése a XVII. századi Erdélyre vonatkozóan még pontosabb és részletgazdagabb lehessen. A kutatás során észlelt, a szakirodalom és a levéltári források között felmerülő ellentmondások pedig valóban megcáfolni látszanak a magyar zálogjog történetét a későbbi szakirodalom által is gyakorta

idézett kismonográfiában megíró Ágoston Péter szavait, aki szerint „*a későbbi jogügyletek s jogviszonyokból az előbbi jogélet elveire következtetést vonni mindig lehet.*”¹

Ezután egy terminológiai probléma megoldására teszek kísérletet, nevezetesen a birtokzálog egy speciális típusa, az inscriptio jelentéstartalmának jelenleginél pontosabb meghatározására. A következőkben a zálogügyletek gyakorlatát vizsgálom, elkülönítve a magánszemélyek egymás közötti ügyleteit, illetve a fejedelem zálogcím alatti adományozását. Ebben a fejezetben a zálogügyleteket lehetséges motivációjuktól kezdve a szerződés/adománylevél megszületésén és a birtokbavételen át a zálog kiváltásáig szeretném végigkísérni. Céлом tehát felhívni a figyelmet ezen eddig túlságosan leegyszerűsítve tárgyalt jogügylet fontosságára és a forráscsoport széleskörű felhasználási lehetőségeire, valamint kardinális kérdésekben új adatokkal gazdagítani és pontosítani az eddig kialakult képet, illetve felvetni a kutatás további lehetséges irányait.

A címben is megjelölt XVII. század alatt a bécsi béke 1606-os megkötésétől a Diploma Leopoldinum 1691-es kiadásáig terjedő időszak értendő. Politikai és közjogi értelemben az 1606-1691 közötti időszak egy olyan jól megfogható egységet ölel fel, amelyre érvényesíthető a dolgozatom elején felvázolni kívánt jogi háttér, nem befolyásolja ugyanis így az erdélyi viszonyokat még elméleti szinten sem a Magyar Királyság eltérő jogfejlődése és törvényhozása. A székelyek és a szászok zálogjogának vizsgálata szintén az eltérő szokásjogi és törvényi szabályozása miatt szétfeszítette volna a dolgozat kereteit, s így a kutatást az erdélyi vármegyék nemességének zálogügyleteire kellett szűkítenem, beleértve azonban nemcsak a nemesek és nemesek, hanem a nemesek és a kincstár, a nemesek és polgárok, illetve a nemesek és jobbágyok közötti zálogügyleteket is. A vizsgált földrajzi terület pedig megegyezik a mindenkori Erdélyi Fejedelemség határával, beleértve természetesen a partiumi vármegyéket is.

Munkám során szakirodalmat – a már említett jogtörténeti szakirodalom mellett – csupán a jelentősebb zálogügyletek esetén tudtam használni, kutatásom tehát jórészt levéltári forrásokra (elsősorban az MNL OL P szekciójában található családi levéltárak anyagára), illetve kiadott forrásokra (például az Erdélyi Országgyűlési Emlékek) épül. Mivel számottevő mennyiségű kiadatlan levéltári anyag került felhasználásra a kutatásom során, lehetőségem adódik forrásközléseket csatolni a dolgozatomhoz mellékletként. A közlés céljairól és módszertanáról a konkrét forrásközlések elé illesztett kiadási szabályzat nyújt tájékoztatást.

¹ Ágoston Péter: A magyar zálogjog története. Bp. 1905. 25.

2. A zálogjog általános leírása

A középkori és kora újkori magyar és így az erdélyi magánjogon belül a zálogjog bár kétségtelenül több sajátossággal is rendelkezett (ami miatt korábban kétségbe vonták a római joggal való kapcsolatát),² újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy az sok tekintetben merített a *ius commune* rendszeréből.³ Ennek megfelelően a zálog három típusáról beszélhetünk: tulajdoni zálogról (*fiducia*),⁴ kézizálogról, másnéven birtokzálogról (*pignus*) és jelzálogról (*hypotheca*).⁵ Dolgozatomban, mint azt a cím is mutatja, a kora újkori Erdélyben is jelen lévő birtokzálogot fogom vizsgálni. A birtokzálog definíció szerint egy olyan használati jogot alapító jogintézmény,⁶ amely akkor jön létre, amikor az adós hasznot hajtó jószágot ad át a hitelező birtokába a kapott kölcsön fejében, illetve kötelezettséget vállal arra nézve, hogy a kölcsönösszeget visszafizeti, s ekkor az átengedett jószágot visszakapja.⁷ Tulajdonképpen időleges bevallásnak, vagy ideiglenes eladásnak (*venditio temporalis*) is nevezték.⁸ Az ilyen fajta elzálogosításnak (*impignoratio*) három típusa alakult ki: a törvényes zálog (*pignus legale*),

² Zergényi Jenő: A nyilvánjogi szerződésekről és szolgalmakról III. Jogtudományi Közlöny 26. (1891) 31. sz. 245.

³ P. Szabó Béla: A Planum Tabulare zálogjoga. *Collectio iuridica Universitatis Debreceniensis* VI. 2006. 243.

⁴ Ebben az esetben a római jog szerint a zálogba adott tárgyak a hitelező tulajdonába kerültek, azonban velük mégsem rendelkezhetett teljesen szabadon, tudniillik vissza kellett bocsátania azokat bizonyos feltételek teljesülése esetén. Pozsonyi Norbert: Zálogjog a szerződési okiratok tükrében. Kauteláris praxis a preklasszikus és a klasszikus korban. PhD értekezés. Szeged 2007. 112.

A fiduciáris biztosítékot tartalmazó ügyletek szintén jelen voltak a kora újkori Erdélyben, láthatóan sokkal inkább a főúri családok esetében, ami érthető is, hiszen ők rendelkeztek olyan vagyontárgyakkal, amelyeket ilyen módon zálogba adhattak. 1673. augusztus 24-én például Horváth Dávid egy ezüst korsót és három aranyozott poharat adott zálogba Bethlen János özvegyének, Fekete Klárának 200 forintért. A szerződés kikötötte, hogy amennyiben az adós az összeget 1674-ben „Szent Pál fordulásaig” (január 25.) nem fizeti ki, a tárgyak kerüljenek a hitelező tulajdonába, azokat később ne lehessen kiváltani (*lex commissoria*). MNL OL P 56 V. No. 1-169.

A magyar rendi magánjogban a tulajdonjog kötött volta miatt azonban a földbirtokok nem képezhették fiduciáris biztosíték tárgyát. Homoki-Nagy Mária: Egy zálogszerződés története. In: Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. (*Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. Tom. 73. fasc. 1-64.) Szerk. Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária. Szeged 2010. 347. és Ágoston 1905 42–43.

⁵ A *hypotheca* jelzálog értelemben nem jelent meg a közép- és kora újkori magyar jogban. Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog történeke vázlata 1848-ig. Szeged 2001. 100., Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950-51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs 2010. 167. és Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) Bp. 2000. 312.

⁶ Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. II. Kolozsvár 1861. 478.

⁷ Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2007.⁴ 124–125.; Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2000. 109. és Csizmadia Andor – Kovács Katalin – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1997.⁸ 235.

Ebből is látható, hogy az itt leírt birtokzálog fogalma nem feleltethető meg a zálogbirtok fogalmának, ami zálogcímen bírt földbirtokot jelent, bár néhol a történettudományi szakirodalom erről a különbségről megfigyelhető, például: Nagy Dóra: Bornemissza Anna fogarasi záloglevelei. Történeti Tanulmányok XXIII. *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica* LXVII. Debrecen 2015. 140–155.

⁸ Eckhart 2000 313. és Homoki-Nagy Mária: Szerződési biztosíték a magyar rendi magánjogban. In: Tripartitum trium professorum = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szerk. Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged 2017. 226.

a bírói zálog (*pignus iudiciale*) és a szerződéses zálog (*pignus contractuale seu conventionale*).⁹ A törvényes zálog egyfajta visszatartási jog, a tulajdonos ugyanis nem vehette addig birtokba a jószágot, amíg a birtokban lévő személy követelését ki nem elégítette. Ilyen jogcímen bírták tehát jószágukat az özvegyasszonyok a hitbér mértékéig, illetve leány örökösök a leánynegyed értékéig. Bírói zálog alapítására kerülhetett sor például perköltségek fedezése céljából, valamint ilyen módon jutott a pénzfizetésre kötelezett, de nem fizető pervesztes birtokához a pernyertes.¹⁰

A legelterjedtebb típus azonban kétségtelenül a szerződéses, más néven egyezményes zálog volt, amelyről Werbőczy Hármaskönyvében¹¹ igencsak viszolyogva így nyilatkozott: „*a zálogos birtokjognak nem csak birtokában és uralmában lenni kárhózas és az üdvösséggel ellenkező dolog, hanem azokról valamit még írni is irtózatossá látszik.*”¹² Mivel azonban a birtokzálog, amely par excellence földbirtokok, haszonvételek és jobbágyságok elzálogosításaként már ekkor évszázadok óta a hazai magánjognak is része volt,¹³ Werbőczy is kénytelen volt írni róla a szokásjogot összefoglaló művében. A zálogügyletek egyik szereplője a zálogba adó (másként *pignorans*, *dans*, *debitor* vagy *adós*), aki a jószágot bizonyos mennyiségű pénzért ideiglenesen más birtokba bocsátotta, illetve a zálogba vevő (másként *pignoratarius*, *recipiens*, *creditor* vagy *hitelező*), aki ezt a jószágot pénze visszafizetéséig használta. Az ügylet ebben különbözött a kölcsöntől, tehát tulajdonképpen a kora újkori magánjog szerződéses záloga *pactum antichreticum*, vagyis a hitelező nem kamatot szedett a pénzéért (amelyet a kánonjog tiltott), hanem a zálogba vett birtok jövedelmét élvezte.¹⁴ Ahogy arra az ezt megállapító szakmunkák is felhívják a figyelmet, bár Werbőczy egyértelműen azt tartotta volna kívánatosnak, ha ezt az említett jövedelmet beleszámítják az adós által visszafizetendő zálogösszegbe, azaz a tőkébe,¹⁵ ez a gyakorlatban általában nem valósult meg. Ezt a tendenciát bizonyítják a jelen kutatás során vizsgált zálogügyletek is. Sőt, arra is volt példa, hogy az adós

⁹ Homoki-Nagy 2001 99.; MJ 125. és Eckhart 2000 313.

¹⁰ Homoki-Nagy 2001 100–101.; MJ 126.; Degré 2010 168.; Eckhart 2000 313. és Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarországon. I. Buda 1845. 365–366.

¹¹ A Tripartitum még a XVII. században is mértékadó munkának számított Erdélyben, a leírás így az egyik legfontosabb jogforrás a vizsgált korszakban és területen. Wenzel Gusztáv: Jogtörténeti párhuzam Magyarország és Erdély törvényhozása és jogrendszere közt. Új Magyar Múzeum (1851–1852) 461. és Sunkó Attila: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. Jogtörténeti Szemle. (2014–2015) 4-1. sz. 83.

¹² Werbőczy István Hármaskönyve. Kiadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen 1894. Bp.³ 1. rész 80. cím

¹³ MJ 125.

¹⁴ Dósa II. 478–479.; P. Szabó 2006 249.; MJ 127.; Degré 2010 167–168.; Eckhart 2000 312. és Csehi Zoltán: Werbőczy és a zálogos telek, mint ingóság – adalékok az ingó-ingatlan felosztáshoz, az ingatlan szerzéséhez egykor és napjainkban. In: A Hármaskönyv 500. évfordulóján. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei. Tanulmányok 29.) Szerk. Csehi Zoltán et alii. Bp. 2015. 80–81.

¹⁵ HK 1. rész 81. cím

a zálogszerződésben külön kikötötte: bár a hitelező használhatja azt, a paraszti föld után járó dézsma továbbra is neki járjon, hogy egyáltalán legyen később pénze kiváltani a birtokot.¹⁶ Erre pedig értelemszerűen nem lett volna szükség, ha ez a jövedelem automatikusan levonásra került volna a zálogösszegeből. Véleményem szerint azonban azt nem lehet kijelenteni, hogy ez a jelenség általánosítható lenne a magyar kora újkor egészére. Bár Ágoston Péter megemlíti, hogy az erdélyi szászok körében előfordult a Werbőczy által is javasolt eljárás, annak jelenlétét kizárólag a germán jog hatásának tartja.¹⁷ Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a forrásokban a székelyeknél és az erdélyi kincstári javakkal kapcsolatban is előfordultak ellenpéldák,¹⁸ így a szakirodalom határozott kijelentésével szemben az antichretikus zálog megnevezést egyáltalán nem általánosítanám a magyar kora újkor egészére vonatkozóan, csupán tendenciának titulálnám.

A következő, szintén problémás pontja a zálogügyleteknek az a zálogkölcson, amely a szakirodalom szerint csak és kizárólag készpénz lehetett.¹⁹ Jól érzékelteti a XVII. századi zálogügyletek összetettségét, hogy még ebben a látszólag egyértelmű részkérdésben sem tudunk a kivételekre való hivatkozás nélkül általánosításokba bocsátkozni. Van ugyanis olyan esetre is példa a forrásokban, hogy a zálogkölcson – bár a majdani kiválthatóság érdekében értéke nyilvánvalóan megállapításra került – valójában egy ló volt,²⁰ míg máskor a zálogkölcson pénzen kívül egy puskát – illetve ennek értékét – is tartalmazta,²¹ megint máskor pedig 10 véka búzáért bocsátott zálogba az adós egy hold földet.²² Az ilyen kivételes esetektől eltekintve természetesen a zálogkölcson alapvetően egy pénzben kifizetett zálogösszeg volt. Werbőczy elképzelése szerint a zálogösszeg megállapításának ősi birtok esetében közbecsű értékben (*aestimatio communis*) kell megtörténnie, ennél magasabb értéknél uralkodói

¹⁶ MNL OL P 311 XVIII.

¹⁷ Ágoston 1905 41–42.

¹⁸ 1688. május 23-án Udvarhelyszék fiúszékében, Keresztúrszékből Köröspatak faluban Lőrincz Zsigmond zálogba adott 4 forintért egy szántóföldet és egy rétet Nagy Zsigmondnak, Rhédei János jobbágyának 8 évre. Feltételül szabta azonban, hogy ha 8 éven belül a birtok megtermeli a 4 forint hasznát, akkor azt a zálogba vevőnek ki kell bocsátania a kezéből. MNL OL P 1868 IV. 39.

Egy másik ilyen esetet rögzített az 1607. márc./II. tc., amely egyik rendelkezése szerint vizsgálat alá esnek a fiskális haszonvételeket zálogban bírók, ugyanis amennyiben a haszonvételből a zálogösszeget már kivették, a haszonvétel jogának vissza kell szállnia a kincstárra. Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. V. Bp. 1879. 467.

¹⁹ Béli 2000 109.

²⁰ Szilágyi Miklós Pókán (Torda vármegye) zálogba adta házhelyét egy lóért Horvát Péternek, akinek halála után a házhelyet a zálog értékének letétele nélkül újra elfoglalta, s az ügyet özvegye és fia 1628-ban Torda vármegye ítélszéke elé vitték. Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607-1658. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.) Közzéteszi: Dáné Veronka. Kolozsvár 2009. 238.

²¹ MNL OL P 14 10. doboz (1630)

²² *Ferenczy Sándor*: Györffy Mihály és Fekete Pál losádi nemes emberek egyességlevele 1674-ből. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. 21. (1912) 2-4. sz. 62–63.

jóváhagyásra volt szükség.²³ Abban azonban már többek között Fügedi Erik is kételkedett, hogy ezt valóban betartották volna,²⁴ s Dózsa Elek is úgy vélekedett, hogy a zálogba adás bármekkora összegért történhetett (még ősi birtok esetén is), s az adós maga csak ezért az összegért válthatta ki a jószágot, örökösei, vagy az előzetesen meg nem kínált rokonok azonban az ősi birtokot már közbecsű értékben válthatták ki (ez utóbbiak már a zálogba adás időtartama előtt is),²⁵ amely értelemszerűen jellemzően kevesebb volt az eredeti zálogösszegnél. A XVII. századi erdélyi zálogügyletek vizsgálatakor szembetűnő, hogy a zálogösszegek nem voltak összhangban a Hármaskönyvben megállapított közbecsű értékekkel,²⁶ azonban a Dózsa Elek által is említett lehetőségek, vagyis, hogy az örökösök és a meg nem kínált osztályos atyafiak már közbecsű értékben válthatták ki az ősi jószágot, továbbra is fennmaradt és több esetben alkalmazták is.²⁷ A források tehát a közbecsű érték háttérbe szorulásáról – de közel sem eltűnéséről – tanúskodnak a XVII. századi Erdélyben, holott a szakirodalom szerint a Magyar Királyságban csak a XVIII. században szorította ki az igazbecsű érték a közbecsűt.²⁸ Ami a beruházások árát illeti, ezt az összeget – bár Werbőczy ezt is közbecsű értékben állapíttatta volna meg – már *expressis verbis* igazbecsű értéken (*aestimatio condogna*) kellett kifizetni.²⁹ Bár a legtöbb esetben a „beruházások” a szerződésekben mint „épületek” jelentek meg, mégis célszerűbb a beruházások szó használata a jelenség leírásához. Több olyan szerződés is előfordul ugyanis, ahol a hitelező által telepített gyümölcsfák és szőlők értékét is ki kellett fizetnie az adósnak a visszaváltáskor,³⁰ míg máskor a rétet borító rekettyés kiirtása szerepel a birtok kiváltáskori értékét növelő beruházásként.³¹ A zálogbirtok fenntartásához szükséges alapvető beruházások, javítások és a birtok értékét növelő hasznos beruházások értéke azonban csak a hasznosság mértékéig volt megtérítendő a kiváltáskor.³² Nem egyértelmű a helyzet azonban a birtokra telepített jobbágyságok esetében. A szakirodalom szerint a jobbágyság betelepítése hasznos beruházásnak minősült, s mint ilyet, meg kellett térítenie az adósnak.³³ A vizsgált korszak szerződéseiben azonban csak arra akadt eddig példa, hogy a betelepített jobbágyságokat a hitelező

²³ HK 1. rész 83. cím; Homoki-Nagy 2001 101. és MJ 126.

²⁴ *Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. (Mikrotörténelem).* Bp. 1999. 53–54.

²⁵ Dósa II. 480–481.

²⁶ A HK 1. rész 133. címe alapján például 1 jobbágyságok közbecsű értéke 4 forint volt, míg a vizsgált a XVII. századi Erdélyben az érte letett zálogösszeg akár 20, 50, vagy akár 70 forint is lehetett (MNL OL P 702 3. csomó 2. tétel; MNL OL P 101 1. tétel és MNL OL P 311 XVIII.), míg 1 nemes telket a 12 forintos közbecsű érték helyett 25-30 forintért is zálogba bocsáthattak. (MNL OL P 311 XIX. 5. a. és MNL OL R 391 A 16.)

²⁷ ETA IX. 1. 286–287., 320., 325. és 503.

²⁸ MJ 101.

²⁹ MNL OL P 1868 IV. 38.

³⁰ MNL OL P 311 XXVII.

³¹ MNL OL P 702 3. csomó 1. tétel

³² Dósa II 483.; P. Szabó 2006 253.; Homoki-Nagy 2001 102.; MJ 128. és Frank 1845 373.

³³ P. Szabó 2006 253.

szabadon áttelepíthette a kiváltás után egy másik birtokára,³⁴ értékük kifejezetten kötelező jellegű megtérítéséről tehát nem volt szó, bár az valószínűnek tűnik, hogy ilyen kikötéssel is lehetett szerződést kötni.

Érdemes kitérni a birtokzálog lehetséges tárgyára is. A szakirodalom szinte kizárólagosan a földbirtokokkal foglalkozik, s valóban ezek is képezték a legtöbb esetben az ügylet tárgyát. Földbirtok mellett azonban lehetett szó haszonvételek vagy – akár házhellyel nem rendelkező – jobbágyság zálogba bocsátásáról is. Sőt, arányaiban meglepően sok olyan példára is bukkanhatunk, amikor a tulajdonos nem a birtokában lévő jószágát bocsátja zálogba, hanem az adott jószághoz kapcsolódó jogait, erről a lehetőségről viszont a szakirodalomban sehol sincs említés. Zálogba bocsáthatták például előzetesen az örökségből majdan rájuk eső részt,³⁵ vagy a szökött jobbágysághoz való jussukat.³⁶ Ezekben az esetekben a birtok átruházása a szerződés megkötésekor még nyilvánvaló okokból nem történehetett meg – hiszen ezek nem voltak a tulajdonos birtokában –, viszont más feltételek teljesülésekor már igen. Szökött jobbágyság esetén például akkor, ha sikerült bebizonyítani, hogy az a zálogba adó tulajdonát képezte.

A zálogba adás maximális időtartamára vonatkozóan a szakirodalom nem teljesen egységes. A késői rendiség korára kialakult praxis szerint a zálogszerződések időtartama legfeljebb 32 év lehetett.³⁷ Bár a szakirodalomban általában nem tesz különbséget a középkori, a kora újkori és reformkori állapotok között és általánosságban használja ezt az adatot az egész 1848 előtti időszakra,³⁸ ez nem feltétlenül állja meg a helyét a XVII. századi Erdély zálogjoga esetében. A források tanúsága szerint konkrét időtartam kikötésére egyáltalán nem mindig került sor, ha viszont mégis van ilyen pontja a szerződésnek, akkor találunk példát akár 40 vagy 42 éves időtartamokra is,³⁹ a fejedelem zálogcím alatti adományozása során pedig az élethosszig történő zálogba adás sem volt ritka jelenség.⁴⁰ Ez alapján Erdély esetében mindenképpen helytállóbbnak tűnik az az állítás, hogy a zálogba adás maximális idejét általános érvényű rendelkezés nem szabályozta, s a szokásjog sem volt kötelező érvényű, a birtokot az adós bármennyi időre elzálogosíthatta.⁴¹ Fontos hozzátenni, hogy ez a kitétel az adós jogait korlátozta, hiszen ezen idő letelte előtt a birtokot nem válthatta ki. Nem volt kötelezett azonban

³⁴ MNL OL P 311 XXVII.

³⁵ MNL OL P 1868 IV. 38.

³⁶ MNL OL P 311 XXVII.

³⁷ Homoki-Nagy Mária: A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában. *Jogtörténeti Szemle.* (2014-2015) 4-1. sz. 47. és MJ 126–127.

³⁸ Bodzási 2013 148–149.; Homoki-Nagy 2001 101.; Frank 1845 370. és Csizmadia-Kovács-Asztalos 1997 235.

³⁹ MNL OL P 311 XVIII. és XXVI.

⁴⁰ EOE XV. 348. és Teleki Mihály levelezése IV. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1908. 400.

⁴¹ Dósa II. 480–481.

az adós a birtok kiváltására ezen idő letelte után sem, ugyanis ezután is bármikor kiválthatta azokat, erre nézve elévülési idő nem állt fenn, tehát a zálogbirtok elbirtokolhatatlan volt.⁴²

A szakirodalomban visszatérő motívum, hogy a zálogszerződések érvényességéhez elengedhetetlennek tekintik a hiteleshelyi bevallást.⁴³ Degré Alajos mutatott rá, hogy ez a fassioba foglalás szokásos volt ugyan, de nem volt feltétlenül szükséges.⁴⁴ Ezt erősíti meg a XVII. századi erdélyi források is, tehát amellet, hogy a hiteleshelyi bevallás, mint lehetőség továbbra is kétségtelenül megmaradt,⁴⁵ nem ez volt a hitelesítés egyetlen lehetséges módja. Ha a kincstár is érintett volt az ügyletben, akkor a szerződéskötéskor a fiscalis director volt jelen,⁴⁶ de gyakran hitelesítették a zálogügyleteket szolgabírók vagy vármegyei esküdtek is.⁴⁷ Nem volt ritka azonban az sem, hogy csupán két vagy több másik nemes, mint tanúk (a forrásokban néha „fogott bírók”) jelenlétében jött létre a szerződés, s aláírásukkal és pecsétjeikkel ők is hitelesítették azt.⁴⁸ Sőt, még a nemesség megléte sem volt ehhez általános feltétel, a tanúk megnevezésekor találkozunk ugyanis a „szabad személy”,⁴⁹ „hütös polgár” és „hütös kerülő” titulusokkal is.⁵⁰ Az ilyen szerződések hitelességében általában véve nincs okunk kételkedni, ugyanis a záloglevelek hátuljára többször évekkel későbbi feljegyzések kerültek a zálogbirtok szabályos kiváltásáról.⁵¹ Ezen gyakorlat kialakulása mögött egyrészt az írni-olvasni tudás, illetve a vármegyei nemesség pecséthasználatának elterjedése állhatott, akik így már alkalmassá váltak személyükkel, aláírásukkal és pecsétjükkel hitelesíteni a kisebb jelentőségű magánjogi szerződéseket. Másrészt érthető okokból például azok, akik azért zálogosítottak, mert a létfenntartáshoz volt szükségük készpénzre, nem tudtak elmenni Belső-Szolnok vagy Kraszna vármegyék északi részéből, vagy Hunyad vármegye távolabbi sarkaiból a kolozsmonostori konvent vagy a gyulafehérvári káptalan elé hitelesíteni fél hold szántó zálogba adását.

⁴² HK 1. rész 82. cím; Ágoston 1905 42.; Dósa II. 481.; MJ 128.; Degré 2010 168.; Csehi 2015 81. és Csizmadia-Kovács-Asztalos 1997 235.

⁴³ Homoki-Nagy 2001 100–101.; Eckhart 2000 313.; MJ 126.; Bodzási 2013 148.; Csizmadia-Kovács-Asztalos 1997 235.; Frank 1845 366. és Erdély jogtörténete. Szerk. Veress Emőd. Kolozsvár 2018. 242.

⁴⁴ Degré 2010 168.

⁴⁵ MNL OL P 14 10. doboz (1645); MNL OL P 1868 IV. 38. és *Dáné Veronka*: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében. (Erdélyi Tudományos Füzetek 286.) Kolozsvár 2016. 180., 200., 205., 211., 221–222., 227., 230., 238., 250., 259., 263. és 273.

⁴⁶ Amennyiben magszakadás esetén konfiskálás történt, s a birtokra valaki új adományt nyert, akkor az adott birtok idegen kézben zálogban lévő részei kiváltásának joga a donatariust illette meg. HK 1. rész 27. cím 2. §. Hegyesi István fiscalis director 1684. május 30-án jelen volt Buda János és János Jordán egyezségénél (Buda János nyert új adományt). MNL OL P 2257 No. 280. 1.

⁴⁷ MNL OL P 101 1. tétel; MNL OL P 311 XVIII. és XIX. 5. a.; MNL OL R 391 A 16. és A 24.

⁴⁸ MNL OL P 311 XVIII., XIX. 5. a., XXIV. 1., XXVI. és XXVII.; MNL OL R 391 A 16. és A 22.

⁴⁹ MNL OL R 391 A 24.

⁵⁰ MNL OL P 702. 3. csomó 1. tétel (hütös = esküdt, hiteles)

⁵¹ MNL OL P 311 XVIII. és XIX. 5. a.

Szintén a zálogügyletek érvényességének kapcsán merül fel a beiktatás szükségességének kérdése. Általánosan elfogadott álláspont, hogy ha a zálog közbecsű értéke meghaladta az 50 forintot, akkor szükség volt beiktatásra (statutio) a zálogjog tényleges megalapításához.⁵² Ennek a szokásjogi elemnek azonban a gyakorlatban ilyen összeghatárral való alkalmazása, illetve alkalmazhatósága erősen kétséges. Ez az 50 forint a Werbőczy által megállapított közbecsű értékek alapján pontosan 12 és fél jobbágytelket jelentett,⁵³ azonban – ahogy arra már történt utalás – a XVII. századi Erdélyben a zálogösszegek teljesen elrugaszkodtak a közbecsű értékektől, s ez az összeg néha csak 1 jobbágytelket, vagy ennél is kevesebbet jelentett. Az a kutatás jelenlegi állása alapján nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy a beiktatásra általában nem is került sor, vagy csak az eljárás dokumentumai nem maradtak fenn az esetek többségében. Annyi azonban a rendelkezésre álló források alapján is kijelenthető, hogy a fejedelem zálogcím alatti adományozása során általában valóban sor került a beiktatásra,⁵⁴ magánszemélyek zálogügyletei esetében ez viszont gyakran tényleg elmaradt. Ezt egyrészt onnan lehet tudni, hogy a vármegye ítélőszéke (sedria) elé került ügyek esetén az adósok többször is hivatkoztak a beiktatás elmaradására,⁵⁵ s ez láthatóan addig nem is volt fontos, amíg a kiváltással kapcsolatban nem merültek fel problémák. Másrészt Bornemissza Kata Teleki Mihálynak írt levelében így vélekedik: „nem kell szintén úgy iktatni magát az embernek, mint egyéb jószágban, mert csak zálog lesz ez énnálam.”⁵⁶ Feltétlenül utalni kell ezek mellett arra, hogy a Magyar Királyság területén az 1647. évi CXXV. tc. ténylegesen meg is szüntette a beiktatási kötelezettséget.⁵⁷ Bár ennek hatálya az Erdélyi Fejedelemségre természetesen nem terjedt ki, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogfejlődés a Magyar Királyságban is ebbe az irányba mutatott.

Mind a zálogba adó, mind a zálogba vevő kötelezettségei és jogai meglehetősen jól körülhatárolhatók. A zálogba adó tulajdonképpen egyetlen, de fontos kötelezettsége volt ősi jószág elzálogosítása esetén a birtokra vonatkozóan örökösödési joggal bíró rokonokat, illetve a szomszédokat meginteni (praemonitio), őket az elzálogosítani kívánt birtokkal előzetesen megkínálni.⁵⁸ Ez az aktus a zálogszerződésekben leírva csak elvétve jelent meg,⁵⁹ közvetve

⁵² HK 1. rész 63. cím 1. §; Dósa II. 483.; Homoki-Nagy 2001 101.; MJ 126.; Degré 2010 168.; Eckhart 2000 313. és Frank 1845 366.

⁵³ HK 1. rész 133. cím; Homoki-Nagy 2001 101. és MJ 126.

⁵⁴ MNL OL P 56 IV. No. 1-46.

⁵⁵ ETA IX. 1. 291.

⁵⁶ TML I. 134.

⁵⁷ Eckhart 2000 313. és Csizmadia-Kovács-Asztalos 1997 235.

⁵⁸ HK 1. rész 60. cím 8-10. §; Ágoston 1905 43.; Dósa II. 479-480.; Homoki-Nagy 2017 220-221.; Homoki-Nagy 2010 351.; Degré 2010 168.; Eckhart 2000 313.; MJ 125-126. és Csizmadia-Kovács-Asztalos 1997 235.

⁵⁹ MNL OL R 391 A 24.

utalt azonban erre a szinte minden szerződésben megtalálható *evictio* (jogszatosság, kezesség) vállalása, amellyel tulajdonképpen arról nyilatkozott, hogy a birtok elzálogosítása elől minden jogi akadály elhárult, a zálogba vevő pedig háborítatlanul használhatja a birtokot a zálogösszeg visszafizetéséig. Egyúttal a zálogba adó kötelezettséget vállalt arra vonatkozóan, hogy ha a hitelező birtoklását egy harmadik személy megtámadná, akkor mindent megtesz azért, hogy a hitelezőt birtokában megoltalmazza. Amennyiben ezt nem volt hajlandó vagy képes megtenni, akkor tehervállalásra (*onere assumere*) volt kötelezett, vagyis kárpótolnia kellett a hitelezőt egy ugyanolyan értékű jószággal.⁶⁰ A megkínálás alól kivételt képezett, hogyha például a zálogba adó az ellenség fogságába esett és a váltságdíjához volt szüksége a pénzre.⁶¹ Szerzett birtokáról a tulajdonosan életében szabadon rendelkezhetett, így ebben az esetben a megkínálásra sem volt szükség.⁶² Az adós legfontosabb joga, mint az már korábban említésre került, az volt, hogy a zálogszerződésben kikötött idő után bármikor kiválthatta a jószágát.

A hitelező jogait tekintve talán a legfontosabb megállapítás az, hogy a birtokzálogba adás nem érintette a tulajdonviszonyokat, a tulajdonjog továbbra is a zálogba adóé volt, a hitelezőnek csupán birtokába került a jószág. Megillette a hitelezőt tehát a birtoklás joga (*ius possidendi*), a használat joga (*ius utendi*), a hasznosítás joga (*ius fruendi*), illetve az alzálogba adás joga (*ius suppignorandi*) is.⁶³ Alzálogba adás esetében azonban a zálogösszeg nem lehet több, mint amennyiért a hitelező azt zálogba vette, az alzálog birtokosát pedig szintén csak ezek a jogok illették meg.⁶⁴ Itt is érvényesült ugyanis az a jogi közhely, hogy senki nem adományozhatott több jogot, mint amennyivel ő maga rendelkezett.⁶⁵

A zálogba vevő legfontosabb kötelezettsége volt a zálogbirtokot kezéből kiadni, amennyiben az adós, vagy örökösei letették a zálogösszeget (ha lejáratí időt kötöttek ki, akkor csak ennek letelte után). Ha nem tette sem akkor, amikor az adós saját maga, illetve egy szolgabíró útján megkínálta vele, sem akkor, amikor másodjára ez a törvényszék előtt történt, a hitelezőnek a Hármaskönyv szerint ingyen ki kellett bocsátania kezéből a jószágot, és még egyszer annyi késedelmi büntetést (*poena morositas*) kellett fizetnie, mint a zálogösszeg.⁶⁶ Ez utóbbi büntetés

⁶⁰ Homoki-Nagy 2017 224–226. és Homoki-Nagy 2010 351.

⁶¹ Ágoston 1905 43.

⁶² HK 1. rész 57. cím

⁶³ Dósa II. 482. és Csizmadia-Kovács-Asztalos 1997 235–236.

⁶⁴ Bodzási Balázs: Alzálogjog a régi és a mai magyar magánjogban. Csőd – Felszámolás – Reorganizáció 13-14. (2014) 3-4. sz. 39. és Degré 2010 168.

⁶⁵ „... nemo plus juris in alium transferre potest quam quod habet.” *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*. 1669. 4. rész 12. cím 1. cikk

⁶⁶ HK 2. rész 24. cím 5. § és Dósa II. 483–484.

azonban csak elvétve bukkan fel a forrásokban,⁶⁷ így okkal merülhet fel a lehetőség, hogy ennek a késedelmi büntetésnek a fizettetése Erdélyben a XVII. században nem volt általános gyakorlat, erre azonban megnyugtató választ csak további kutatások adhatnak. Az ellenben bizonyosan gyakorlat volt, hogy a hitelező elveszítette jogát a zálogösszegre, ha a megkínálás után nem adta vissza a birtokot az adósnak, ezt ugyanis néha a szerződésekbe is belefoglalták,⁶⁸ s a vármegye ítélszékén is érveltek vele.⁶⁹ Erdélyben törvénybe is foglalták, hogy legfeljebb 100 forintnyi zálogösszeg esetén ennek a megkínálásnak előbb a szolgabíró által, majd a vármegye ítélszéke előtt kell megtörténnie.⁷⁰ Bár ez a részletesebb törvény csak 1648-ban keletkezett, a törvény szövege is utal arra, hogy már solito more így zajlik a megkínálás.⁷¹ Itt a jogalkotó az 1597. ápr.-máj./IX. tc-re utal (amelyet az 1607. febr./VII. tc. megerősített).⁷² Ezek a törvények írták elő, hogy amennyiben a hitelező nem venné fel a zálogösszeget, akkor az eljárásnak az úgynevezett rövid per (brevis processus) szerint kell zajlania.⁷³ Ha a felperes (az adós) tudta bizonyítani, hogy ő a jószág tulajdonosa, illetve a zálogba adás időtartama már letelt, akkor az alperesnek (hitelező) a birtokot ki kellett bocsátania a kezéből. Ezenkívül meg kellett térítenie a birtok zálogösszeggel való megkínálás után befolyó jövedelmét, valamint az esetlegesen keletkezett károkat is.⁷⁴ Egyetlen egy esetben állhatott ennek ellen birtokon belülről, amennyiben az adós vagy örökösei által a zálogjogon való birtoklás örökjoggá alakítására került sor. Még akkor is csak birtokon kívülről perelhetett jószága megtartásáért, ha a birtokra uralkodói adományban részesült.⁷⁵ Látható tehát, hogy a jog egyértelműen az adós érdekeit védte a zálogbirtok visszabocsátásának kérdésében. Fontos kötelezettsége volt a zálogba vevőnek az adós özvegyének hitbérét is kifizetni, amennyiben az adósnak más jószága nem maradt, ezt az összeget azonban a zálogösszeg letételekor vissza kellett neki téríteni.⁷⁶ A birtokra eső állami adók szintén a hitelező vállát nyomták,⁷⁷ törvénybe foglalt kivételt képeztek azonban ez alól az 1657-1661-es uralmi válságban kivetett rendkívüli adók, amelyeket vissza lehetett követelni az adóstól a zálogösszeggel együtt.⁷⁸

⁶⁷ ETA IX. 1. 300. és 325.

⁶⁸ MNL OL P 311 XIX. 5. a. és MNL OL P 1497 1. csomó

⁶⁹ ETA IX. 1. 299. és 338. (a HK 2. rész 24. címére hivatkozva)

⁷⁰ AC 4. rész 7. cím 2. cikk

⁷¹ A szakirodalom is így vélekedik. Ágoston 1905 47.

⁷² *Trócsányi Zsolt*: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben. Bp. 2005. 257.

⁷³ Dósa III. 217–218.

⁷⁴ Homoki-Nagy 2001 103.; MJ 128.; Frank 1845 366. és Csehi 2015 86.

⁷⁵ Dósa II. 483–485.

⁷⁶ HK 1. rész 103. cím és Csehi 2015 86.

⁷⁷ Bodzási 2013 146. és Frank 1845 366.

⁷⁸ CC 34. edictum

Az eddig elmondottakat összegezve tehát megállapítható, hogy a XVII. századi Erdélyben a zálogjog gyakorlati alkalmazása meglehetősen sokszínű képet mutatott, és nehezebben szorítható általános szabályok közé, mint ahogy azt eddig gondoltuk. A praxis egyáltalán nem követte mindenben a Hármaskönyvben megismert, illetve a késői rendiség korából visszakövetkeztetett szokásjogot sem a zálogösszeg megállapítása, sem a hiteles helyi bevallás, sem a zálogba adás tárgya, sem annak időtartama esetében. Sajátságai pedig további kérdéseket vetnek fel a beiktatás szükségessége, a beruházások megtérítése és a zálogkölcson kötelező jelleggel pénzben manifesztálódó volta kapcsán is. Sőt, a források alapján még a kora újkori birtokzálog széles körű konszenzussal elfogadott antichretikus jellege sem tűnik teljesen általánosíthatónak, bizonyos kivételekre ekkor is érdemes utalnunk. Véleményem szerint a sajátosságok Erdély eltérő szokásjogi fejlődésén túl abból is fakadtak, hogy bizonyos alapvető szokásjogi és törvényi kereteken belül meglehetősen sok múltott a szerződő felek megegyezésén, amelynek köszönhetően a szerződési feltételek igen változatosak lehettek. Ezek részletes kifejtésére külön fejezetben kerül sor.⁷⁹

3. Inscriptio, vegyes adomány, ideiglenes átruházás

Az előző fejezetben részletesen elemzett *impignoratio* mellett a forrásokban vissza-visszatérő *terminus technicus* volt az *inscriptio*. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára szerint az *inscriptio* -onis nőnemű főnév jelenthet (témánkkal kapcsolatban) vegyes adományt, elzálogosítást és ideiglenes átruházást is. A vegyes adomány a Hármaskönyv 1894-es, Kolozsvári Sándor- és Óvári Kelemen-féle magyar fordítása szerint az, „*amelynek elnyeréséhez a szolgálatokon felül még valamely pénzösszegnek fizetése is járul. Ezt ideiglenes átruházásnak szoktuk nevezni.*”⁸⁰ Az 1572-es bécsi kiadásban ez a rész így szerepel: „*Mixta vero donatio dicitur illa, quae vel praeclaras virtutes etiam summam aliquam pecuniarum complectitur, et talis usitato vocabulo **inscriptio** nuncupatur.*”⁸¹ Tehát a vegyes adomány, az *inscriptio* és az ideiglenes átruházás ez alapján egymásnak megfelelő fogalmak (az 1894-es fordításban az *inscriptio* szót következetesen ideiglenes átruházásnak is fordították). Az 1632-es bártfai latin-magyar kétnyelvű kiadásban az idézett latin szövegrész szóról szóra ugyanígy szerepel, a magyar fordítás azonban az újabb kori fordításnál („ideiglenes átruházás”) jobban körülírja az *inscriptio* fogalmát: „és ezenféle adománt egy szóval **zálag**nak, avagy **zálagul való kérésnek**

⁷⁹ Bővebben: 4. A zálogügyletek gyakorlata.

⁸⁰ HK 1. rész 13. cím 3. §

⁸¹ Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae. Bécs 1572. Pars I. Titulus XIII.

mondhattuk.”⁸² A Hármaskönyv 1. részének örökbevallásról szóló 65. címe szintén megerősíti az előzőekben idézett – az 1. rész 13. címében leírt – vegyes adomány/inscriptio zálogként való értelmezését: „*Nam sine ipso consensu non solum super bonis perennali iure obligatis, verum etiam **pignoris titulo** (ultra communem aestimationem ipsorum bonorum) **inscriptis** fassio praenarrata qualitercunque (ut praemittitur) facta, atque celebrata, viribus destituta manebit.*”⁸³

A szakirodalom azonban sok esetben nem egészen így értelmezi a vegyes adományt, hanem sokkal inkább tulajdonjog-átruházásként, egyfajta bujtatott adás-vételként, amelyben az uralkodói adomány csupán a tulajdonjog megerősítésére szolgált. Így vélekedett Frank Ignác, Degré Alajos, valamint Eckhart Ferenc,⁸⁴ s a Hármaskönyv 1565-ös, Debrecenben kiadott magyar fordításában az inscriptio szinonimájaként valóban az „eladás” szót használták.⁸⁵ Velük szemben Dáné Veronka az inscriptiós jószágot szolgálati birtoknak tekinti, amelyet a központi kormányzat tisztviselői kaphattak szolgálataikért, nem tesz tehát említést a Hármaskönyv minden kiadásában megjelenő közvetlen pénzfizetési kötelezettségről.⁸⁶ A fentebb idézett szövegrészek tükrében azonban úgy vélem, hogy az inscriptio már itt is elsődlegesen zálogcím alatti adományt jelentett, de nem zárnam ki annak a lehetőségét sem, hogy ekkor még bizonyos esetekben kvázi adás-vételi szerződést helyettesítő funkciója is lehetett.

Véleményem szerint a fogalom XVII. századi erdélyi jelentésével kapcsolatban Dósa Elek meghatározása nyújtotta eddig a legpontosabb képet. Ő az inscriptiót zálogcím alatti uralkodói adományozásnak titulálja, amelyet pénzért vagy jó szolgálatok jutalmaként is lehetett adni,⁸⁷ azonban megemlékezik arról is, hogy ez egy kibővített jelentéstartalom a Hármaskönyv idézett pontjához képest, ahol még az inscriptióhoz a jó szolgálatokon felül egy bizonyos pénzösszeg lefizetésére is szükség volt.⁸⁸ Dósa Elek inscriptiót és zálogot azonosító állítása alátámasztására

⁸² Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subiectarum, una cum methodo articulorum diaetalium, autore Stpehano Werböczy. Magyar és Erdély országnak törvény könyve, irattatot Werböczy István által. (RMK I. 605.) Bártfa 1632. Pars I. Titulus XIII.

⁸³ Tripartitum 1572 Pars I. Titulus LXV. és HK 1. rész 65. cím 1. §: „Mert e királyi jóváhagyás nélkül az előbb említett bevallás nem csak az örökös joggal lekötött, hanem a zálogcímen (eme fekvő jószágok közbecsűjén felül) ideiglenes átruházott [inscribált] fekvő jószágokra nézve is, bármi módon történt és létesült, az (amint előre bocsátám) erőtelen leszen.”

⁸⁴ Frank 1845 267.; Degré 2010 153.; Eckhart 2000 286. és MJ 114.

⁸⁵ Opus Tripartitum Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae. Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitumnak neweznek, magyarra fordítot. (RMK I. 56.) Debrecen 1565. Pars I. Titulus XIII.

⁸⁶ Dáné 2016 60.

⁸⁷ Dósa II. 332–333.

⁸⁸ Dósa II. 258–259.

az Approbatae Constitutiones egy cikkelyét is idézte,⁸⁹ amelyben az „*inscriptio* vagy zálogos jószágok állapotáról” is szó esik.⁹⁰

Nincs okunk kétségbe vonni Dósa Elek azon állítását, miszerint az Erdélyi Fejedelemségben a XVII. században az *inscriptio* nem igényelt feltétlenül pénzbeli ellenszolgáltatást a megadómozott részéről, erre ugyanis sok példa akad, így Bánffy Dénes és Gyalu esete is: „*megtekintvén (...) csak nem minden jószágának Várad elvételével elveszésit (...) ő Nagysága kegyelmességéből conferálta volt ő kegyelmének Gyalu várát hozzá tartozó jószággal 25 000 forint inscriptioban...*”⁹¹ De még korábban az 1615. szept-okt./IX. tc. – amely egyébként az elidegenített fiskális jószágok felülvizsgálatáról rendelkezik, s a későbbiekben még részletesen lesz róla szó – így rendelkezett az azok számára elidegenített javakról, akik valós szolgálatért kapták azt: „*kezeknél hagyván bizonyos summában inscribálja [Nagyságod], az szolgálatnak és az jószágnak mivolta szerént.*”⁹² Itt utalnék vissza Dáné Veronka állítására, aki az *inscriptio*s jószágokat szolgálati birtokokként definiálta, s megfigyelése ezen esetekre vonatkozóan helytállónak is látszik, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az *inscriptio* a fejedelemnek/államnak nyújtott kölcsönnel is megszerezhető volt (ahogy azt még a Hármaskönyv is leírta). Erre is találunk példát a forrásokban.⁹³ Kijelenthető tehát, hogy az *inscriptio* fogalma a XVII. századi Erdélyben már a Hármaskönyvben olvasható meghatározáshoz képest egy módosult jelentéstartalommal rendelkezett, hiszen jó szolgálatokért vagy pénzbeli kölcsönért is részesíthetett valakit az uralkodó ilyen adományban (sőt, az *inscriptio* összege akár nagyobb is lehetett, mint a ténylegesen lefizetett kölcsönösszeg).⁹⁴ Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a XVII. századi Erdélyben már nyoma sincs az *inscriptio* – korábban esetleg meglévő – adás-vételi jelentésének, ekkor már kizárólag birtokjog ideiglenes átruházásról, tehát birtokzálogról beszélhetünk. Ennek az átalakulásnak az oka vélhetően annak a kényszernek köszönhető, hogy az erdélyi fejedelmeknek hatalmuk megszilárdítására és új hívek megszerzésére a közvetlen ellenszolgáltatás nélküli birtokadomány kínálta a legjobb lehetőséget.⁹⁵ Az erdélyi fejedelmek *inscriptio* formájában adományozhattak egyrészt fiskális jövedelmeket, illetve tényleges fiskális birtokokat (*pura fiscalitas*), amelyeket – legalábbis központjaikat – már az 1615. szept-okt./IX. tc. is említett.⁹⁶

⁸⁹ Dósa II. 259.

⁹⁰ AC 3. rész 25. cím 1. cikk

⁹¹ CC 4. rész 12. cím 7. cikk

⁹² EOE VII. 281.

⁹³ MNL OL F 234 I. 56., 60.; MNL OL P 1868 IV. 32. és EOE XIII. 374–375.

⁹⁴ EOE IX. 406–407.; EOE XIII. 375. és TML III. 335.

⁹⁵ Ágoston Péter: A magyar világi nagybirtok története. Bp. 1913. 231–232.; Trócsányi 2005 224.; Nagy 2015 144. és I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631–1648. Kiadja: Makkai László. Bp. 1954. 18.

⁹⁶ EOE VII. 281.

Részletes, minden teljes falut és részbirtokot tartalmazó lajstromukat azonban csak 1650 októberében állították össze Medgyesen⁹⁷ az 1649. jan-márc./VI. tc.⁹⁸ és az 1650. márc./XXXI. tc.⁹⁹ alapján. Ezek örökjogon való elidegenítését azonban számos törvény tiltotta, s így a visszaváltható, ideiglenes elidegenítés jelentette az egyetlen törvényes opciót ezek eladományozására.¹⁰⁰ Továbbá zálogcím alatti fejedelmi adományozás tárgya lehetett ideiglenesen kincstári kezelésben lévő birtok (collatio), amelyek hűtlenségi per (nota infidelitatis), magszakadás (defectus seminis), vagy szerződés (contractus) eredményeképpen kerültek a kincstárhoz.¹⁰¹

Nem szűkíthető le azonban az inscriptio fogalma az alattvalóknak tett adományokra. A fejedelmek gyakran családtagjaik számára tettek ilyen jellegű ideiglenes, visszaváltható adományokat.¹⁰² Ezek közül is a legszélesebb körben ismertek talán a Bethlen Gábor¹⁰³ és az I. Rákóczi György által családtagjai számára tett inscriptiók.¹⁰⁴ Igen jelentős volt azonban I. Apafi Mihály adományozó tevékenysége is felesége és fia számára. Apafi a Cserei Mihály leírása nyomán kialakult képpel¹⁰⁵ ellentétben mindig kihasználta a kínálkozó lehetőséget a fejedelmi és családi birtokállománya bővítésére.¹⁰⁶ Előfordult, hogy bár nem tényleges kölcsönért, de mégis pénz helyett jutottak inscriptiós jószághoz a fejedelmek feleségei. A legjellemzőbb példa erre Fogaras uradalma, amelyet először Báthory Zsigmond adott hitbére¹⁰⁷ fejében Mária

⁹⁷ MNL OL P 1868 I. 4. (eredeti és korabeli másolat) és EOE XI. 105–112.

⁹⁸ EOE XI. 49–50.

⁹⁹ EOE XI. 80–82.

¹⁰⁰ *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Bp. 1972. 108.

¹⁰¹ HK 1. rész 13 cím 2. §

¹⁰² Bár ezt már tiltotta például az 1659. szept-okt./VIII. tc. (EOE XII. 403–404) és Apafi Mihály XXI. conditioja is (CC 2. rész 1. cím 4. cikk XXI. pont), Apafi hatalma megszilárdulása után a rendek sosem léptek fel ezek ellen, sőt bizonyos esetekben törvényi felmentést is adtak alóla. EOE XVIII. 585–586.

¹⁰³ ET és EOE VII. 492–493. (Huszt Bethlen Istvánnak 50 ezer forintban, leány örököseinek 20 ezer forintban)

¹⁰⁴ Dáné 2016 60.; Makkai 1954 14–15.; Trócsányi 2005. 223.; Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986. 700.; *Nagy László*: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. (Nemzet és emlékezet). Bp. 1984. 130. és *Jakó Zsigmond*: A gyalui vártartomány történetéből. In: Írás, levéltár, társadalom. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). Szerk. Dáné Veronka – Fejér Tamás – Jakó Klára. Bp. 2016. 606.

¹⁰⁵ Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Szerk. Makkai László. Bp. 1994. 13–14.

¹⁰⁶ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 404.; EOE XV. 348. (Huszt) és EOE XVIII. 585–586. (Thököly-jószágok)

¹⁰⁷ A szakirodalom minden felsorolásra kerülő esetben hibásan jegyajándékról beszél. Trócsányi 2005 222–223.; Nagy 2015 141. és *Benda Kálmán*: Erdély végzetes asszonya. Bp. 1986. 34.

A jegyajándék (res paraphernales) valójában olyan ingóságokat jelölt, mint például az ékszer és a ruházat, amelyeket a menyasszony bárkitől kaphatott. A hitbér (dos, dotalitium) ezzel ellentétben a nő egyfajta vételára volt, amelyet a férj juttatott a feleségnek a házasság megkötése után a birtokaiból. HK 1. rész 93. cím és MJ 139–140.

A fejedelmek által feleségeiknek juttatott birtokok is ez utóbbi kategóriába tartoztak. Az átadott javak természetén túl ezt támasztja alá például a Dévát Károlyi Zsuzsannának inscribáló törvény fogalomhasználata is, amely szerint a zálogosítás „pro jure dotalitio” történt. EOE VII. 182–183.

Krisztiernának 1595-ben,¹⁰⁸ majd 1626-tól Brandenburgi Katalin bírta 100 000 forintban,¹⁰⁹ Bornemissza Anna pedig 1663-tól 80 ezer tallérban.¹¹⁰ Károlyi Zsuzsanna ugyanilyen jogcímen nem Fogarast, hanem Dévát bírta 1614-től.¹¹¹

Nem lehet teljeskörű azonban az inscriptio leírása, amíg nem történik utalás a magánszemélyek zálogügyleteinek dokumentumaiban előforduló inscriptióra, ugyanis a XVII. századi Erdélyben erre is jócskán akad példa, s ezeket Dósa Elek sem tárgyalta. Kemény Simon és Alia Mária 1659-ben Szabó Györgynek „*régi jámbor szolgálattya*” és „*környülettünk valo hűséges forgolodassa*” jutalmaként adományozott egy pusztá házhelyet Bonyhán „*két száz magyar forint inscriptióban*.”¹¹² További források is idézhetők a jelenség kapcsán: „*jámbor hűséges szolgálata*” elismeréseként juttatott Bethlen Druzsina (Rhédei Ferenc özvegye) Balásfi Zsigmondnak birtokokat Doboka és Kolozs vármegyékben,¹¹³ ugyanezért nyert adományt Keresztúri Gergely Szárkándi Annától Közép-Szolnok vármegyében¹¹⁴ és György János Wesselényi Istvántól Torda vármegyében,¹¹⁵ Rhédei Ferenc pedig Korda Zsigmondnak inscribált jószágokat.¹¹⁶ Ezek a példák illeszkednek Dáné Veronka említett definíciójához annyi kiegészítéssel, hogy nem csak a fejedelem, hanem magánszemélyek is adományozhattak ilyen szolgálati birtokokat inscriptio útján. Az „adományozás” szó használata talán nem tűnik pontosnak, a rendi korszak birtokviszonyait és adományrendszerét ugyanis alapjaiban határozta a királyi jog, vagyis a *ius regium*, amelyből fakadóan a magánadományokhoz is királyi hozzájárulásra volt szükség.¹¹⁷ Mivel azonban az inscriptio nem örökbevallás volt, csupán ideiglenes adás-vétel, amely a tulajdonjogi viszonyokat nem érintette, csupán a jószág használati jogát ruházta át másra,¹¹⁸ így ez a fajta ideiglenes adományozás nem is igényelt a gyakorlatban uralkodói jóváhagyást, akkor sem, ha a zálogosítás közbecsű értéken felül történt – hiszen, ahogy arra már történt utalás, illetve a későbbiekben ténylegesen kifejtésre is kerül majd – a zálogösszegek teljes mértékben elrugaszkodtak a közbecsű értékektől. Ebből fakadóan az „adományozás” inscriptio esetén nem a klasszikus tulajdonjog-átruházó jelentésében értendő, hanem ideiglenes adományként, amelyet a tulajdonos bizonyos feltételek mellett visszaválthatott.

¹⁰⁸ Benda 1986 34.

¹⁰⁹ EOE VIII. 318.

¹¹⁰ CC 4. rész 12. cím 4. és 6. cikk

¹¹¹ EOE VII. 182–183. és 389–390.

¹¹² MNL OL P 56 IV. No. 1–46.

¹¹³ MNL OL P 1868 II. 5.

¹¹⁴ MNL OL P 702 3. csomó 1. tétel

¹¹⁵ ETA IX. 1. 486.

¹¹⁶ MNL OL P 1868 IV. 38.

¹¹⁷ MJ 110.

¹¹⁸ Frank 1845 367.

Magánszemélyek esetében is meg kell azonban említenünk a családtagoknak pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül tett ideiglenes adományokat, amelyekre a források szintén az *inscriptio* megnevezést használták. Magánszemélyek ilyen jellegű adományai közül példaként hozható Rhédei Ferenc egyik adománya, amely az *inscriptio* és az *impignoratio* közötti különbség érzékeltetésére is kiválóan alkalmas. Miután zálogba adta 1200 forintért Körtvélyest az öccsének, Pálnak – amely összeget Pál ki is fizetett ténylegesen (*impignoratio*) – az 1200 forintos zálogösszeget felül még 300 forintban *inscribálta* is számára a birtokot, vagyis Rhédei Pál Körtvélyesért 1200 forintot tett le, de tőle visszaváltani már csak 1500 forintért lehetett.¹¹⁹ Az 1500 forintból tehát Rhédei Pál 1200 forintig *impignoratio* jogcímén, még 300 forintban pedig *inscriptio* jogcímén birtokolta ezután Körtvélyest. Azonban ezek sem örökadományok voltak, csupán zálogbirtokok, hiszen az adományozóknak lehetőségük volt azokat kiváltani meghatározott feltételek mellett.

Véleményem szerint tehát az *inscriptio* a XVII. századi Erdélyben a Hármaskönyvben leírt *inscriptió*val szemben – amely megegyezett a vegyes adománnyal, s a jó szolgálatok mellett feltétlenül az uralkodónak fizetett pénzért történt – már egy megváltozott jelentéstartalommal rendelkezett. A vizsgált korszakban és területen *inscriptiónak* nevezendő minden olyan zálogcím alatti ideiglenes, meghatározott körülmények teljesülésekor egy adott pénzösszeg fejében visszaváltható adomány, amelyet a fejedelem juttatott jó szolgálatokért, pénzbeli ellenszolgáltatásért, feleségének az őt illető javak fejében (hitbér), vagy családtagjainak jótetszéséből, illetve *inscriptiónak* nevezendő a magánszemélyek által közvetlen pénzbeli ellenszolgáltatás (kölcsön) nélkül tett ideiglenes adomány is.

4. A zálogügyletek gyakorlata

Az általános jogi háttér elemzése után ebben a fejezetben azt szeretném bemutatni, hogyan zajlott a gyakorlatban egy zálogügylet a létrejöttétől a lezárásáig. Mivel a folyamat jórészt eltérő a magánszemélyek közötti ügyletek és a fejedelmi adománnyal történő zálogba adások esetében, úgy vélem célszerűbb ezeket külön tárgyalni.

¹¹⁹ MNL OL P 1868 IV. 38.

4.1 Magánszemélyek közötti zálogügyletek

A zálogügyletek gyakorlatának vizsgálatát a motivációik feltárásával célszerű kezdeni, ugyanis a jogtörténeti szakirodalom sokáig a kauteális gyakorlat diszpozitív részéből kiindulva azt állapította meg, hogy a zálog csupán biztosíték, a hangsúly magán a kölcsönön volt, a zálogszerződés pedig egy egyszerű mellékszerződés.¹²⁰ Homoki-Nagy Mária ezzel szemben már utalt arra, hogy a zálog szerződési biztosíték jellege a XVI. századra egyre inkább háttérbe szorult, s a jogügylet egyfajta burkolt adás-vétellé,¹²¹ pontosabban burkolt ideiglenes adás-vétellé alakult. A zálogszerződések motivációinak vizsgálata azonban érdekes adalékokkal szolgálhat ehhez a képhez, már csak azért is, mert Homoki-Nagy Mária tanulmányában – egyébként véleményem szerint alapvetően helytálló – megállapítását szinte teljes mértékben középkori és XIX. század eleji-közepi forrásokra alapozza. A XVII. századi erdélyi források bevonásával azonban egyrészt felvillanthatók – természetesen nem csupán a motivációk terén – a zálogügyletek olyan társadalomtörténeti vetületei is, amelyek részletes vizsgálata már túlmutat a jelen dolgozat keretein is, másrészt az erdélyi források azt is érzékeltetik, hogy a zálogügyletek háttérében álló motivációk nem írhatók le olyan egyszerűen, ahogyan azt olykor olvashatjuk a szakirodalomban.¹²²

A legegyszerűbb és legprózaibb ok természetesen az, amit a szakirodalom is általánosan megállapított, vagyis, hogy a zálogba adónak valamiért pénzre van szüksége, s ezt valamilyen jószágának elzálogosítása útján kívánja megszerezni. A kötött földtulajdoni viszonyok között a birtokos nemesek számára valóban ez volt az egyik leginkább kézenfekvő lehetőség arra, hogy készpénzhez jussanak.¹²³ Ilyen motivációból adta zálogba jobbágysait Palatkai István és neje, miután 1682-ben és 1683-ban 20 és 25 forint kölcsönt kértek Szőcs Ferentől,¹²⁴ és Tyukodi Nagy Mihály amikor 1685-ben „*mostani szükség[en]*” 100 forintot kért Pap Ferentől.¹²⁵ Ez a „szükség” természetesen bármitől előállhatott, néhány esetben azonban a pontos okát is ismerjük. Előfordult például, hogy valaki a kivetett adót nem tudta befizetni, s így az arányos birtokrész a tulajdonos helyett fizetőhöz került zálogjogon,¹²⁶ igaz, erre vonatkozóan törvényi előírás volt érvényben.¹²⁷ Máskor az zálogba adónak gyermekei eltartására volt szüksége

¹²⁰ Ágoston 1905 45.

¹²¹ Homoki-Nagy 2017 228–229.

¹²² Csehi 2015 82. szerint a zálogba adás motivációi lehetnek „szegénység, lustaság és egyebek.”

¹²³ Homoki-Nagy 2010 347.

¹²⁴ MNL OL P 311 XIX. 5. a.

¹²⁵ MNL OL P 311 XVIII.

¹²⁶ MNL OL P 311 XXVII.

¹²⁷ EOE V. 265–266.

készpénzre.¹²⁸ Speciális motivációként jelent meg az erdélyi zálogügyletek esetében a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata során tatár fogságba kerültek kiváltásához szükséges pénz megszerzése.¹²⁹ Tulajdonképpen itt is a zálogba adónak volt szüksége pénzre, a helyzet azonban annyiban más, hogy ebben az esetben létszükségről van szó, ami lehetővé teszi az ősi birtokok feltétel nélküli elidegenítését is. Ismert példa erre az esetre, hogy Lónyai Anna saját örökségét használta fel férje, Kemény János tatár fogságból való kiváltására, amelynek fejében a kövesdi és a gerendi uradalmat kapta zálogban élete végéig férjétől 12 illetve 10 ezer forintban.¹³⁰ Nemcsak a főurak kényszerültek azonban birtokaik egy részét zálogba vetni. Zoltai István, mivel rokonai nem tudták kiváltani a fogságból, borsai Nagy Tamáshoz fordult segítségért, aki 200 aranyért kiváltotta őt a fogságból, cserébe pedig Nagy Tamás Zoltai több részjóságában is zálogbirtokhoz jutott (Aranyosgerend, Ispánlaka, Nagylak, Dicsőszentmárton, Balázstelke, Zágor, Fenyed).¹³¹ További alete a zálogba adó nehéz anyagi helyzete miatti impignoratió az volt, amikor a nemesek az ügyeikben eljáró ügyvédek kifizetését oly módon oldották meg, hogy egy-egy jobbágyot örökségével együtt zálogcímen átadtak nekik. Ez a kifizetés eredetileg örökjogon való átadással történt, ezt azonban az 1673. nov-dec./XIV. tc. megtiltotta.¹³²

Legalább ilyen fontos motiváció lehetett a zálogba vevő részéről a vagyonszerzés iránti vágy. Ezt Thúri Mihály a következőképpen foglalta össze Teleki Mihálynak írt levelében: „*én úgy látom, az kinek három-négy annyi van is, még keres egy jobbágyot.*”¹³³ Lónyai Anna 1674-ben egy jobbágyházhelyet adott Genczi Zsigmondnak 20 forintért, éppen Genczi Zsigmond kérésére. Érhető is, hogy nem Lónyai Anna szorult rá erre a 20 forintra,¹³⁴ hiszen ekkor többek között éppen az említett 10 és 12 ezer forint értékű uradalmak birtokában volt. Zálogszerződés motivációja lehetett továbbá olyan praktikus ok is, hogy az adott birtok messze volt a zálogba adó törzsbirtokaitól, s másképpen csak bajosan húzhatott volna belőle hasznót.¹³⁵ Sőt, néha a zálogba vétel egyszerűen a föld elidegenedésének a megakadályozására történt olyan esetekben, amikor a nemes saját jobbágya akarta elzálogosítani a telkeik appertinentiájához nem tartozó irtásokat és szőlőket. Ezek ugyanis, ha a jobbágyok saját erejükből fordították őket termőre, akkor a tulajdonukat képzették, s így el is zálogosíthatták azokat. Az elidegenítés

¹²⁸ MNL OL R 391 A 16. és TML I. 2.

¹²⁹ ET II. 719.

¹³⁰ Szász Anikó: A hadadi Wesselényi család birtokai a fejedelemség korában. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század). (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) Kolozsvár 2012. 291.

¹³¹ MNL OL P 311 XXIV. 1.

¹³² EOE XV. 347.

¹³³ TML I. 24.

¹³⁴ MNL OL P 702 3. csomó 2. tétel.

¹³⁵ MNL OL R 298 I. 14.

megakadályozására jött létre az a szokás, hogy az ügylet csak a földesúr engedélyével, a neki zálogba vételre való előzetes felkínálás után történhetett meg.¹³⁶

Maga a zálogügyletet általában egy szerződés (*contractus*) vagy egy bizonyságlevél (*litterae testimoniales*) formájában került rögzítésre, amelyeket záloglevélnek (*litterae impignoratitia* vagy *litterae inscriptionales*) neveztek. A szakirodalom szerint a szerződési jog a kora újkori kötelmi jog egyik elméleti szinten legkevésbé kidolgozott része.¹³⁷ Elméleti kidolgozásra azonban ebben az esetben nem is nagyon volt szükség, hiszen a szerződések tartalmukban szokásjogi elemeket foglaltak írásba, felépítésük pedig követte az oklevélkiadási gyakorlatot: az *intitulatio*, *promulgatio*, *dispositio*, *sanctio*, *corroboratio*, *subscriptio*, *datatio* (és esetlegesen *narratio*) elemei a szerződésekben is éppúgy megtalálhatóak, mint az oklevelekben (bár természetesen nem olyan kötött sorrendben).¹³⁸

Azt mindenesetre tudni lehet, hogy a zálogszerződés a XVI. század elejére vált önálló szerződési típussá.¹³⁹ A szerződéseket hiteleshelyek, kincstári vagy vármegyei tisztviselők, esetleg más szabad (általában nemes) jogállású személyek írták meg és hitelesítették aláírásukkal, illetve pecsétjeikkel. Az irat jellemzően az ő megnevezésükkel kezdődött, majd a szerződés megkötésének ideje és helye szerepelt, ezután pedig a szerződő felek nevei (jogállásukra és lakóhelyükre való utalással). Ezt követte maga a megállapodás, amelyben egyrészt a zálogba vevő a zálogösszeg átadását, a zálogba adó pedig az adott jószág birtokjogának átruházását vállalta, másrészt itt jelentek meg a megállapodással kapcsolatos feltételek is, amelyek a zálogszerződések legnagyobb változatosságot mutató részei voltak. Szinte minden szerződésbe bekerültek az olyan – zálogjogból következő – általános feltételek, mint például kiváltáskor a birtok tulajdonos részére történő visszabocsátásának vállalása a zálogba vevő, illetve a korábban részletesen jellemzett kezesség- és tehervállalás a zálogba adó részéről. További gyakran felbukkanó elemek a beruházásokkal kapcsolatos feltételek voltak: építhet-e a birtokra a zálogba vevő vagy sem, telepíthet-e gyümölcsöst vagy szőlőt, költöztethet-e a birtokra jobbágyokat, s ezek értékét hogyan kell megállapítani a kiváltáskor. Általában a szerződések nem tiltották, sőt ösztönözték a beruházásokat, különösen a puszta telkek vagy műveletlen földek esetében.¹⁴⁰ A zálogba adók ezen hozzáállása érthető is, hiszen

¹³⁶ Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767*. Bp. 1969. 483–491.

¹³⁷ EJ 242.

¹³⁸ Solymosi László: *Oklevéltan*. In: *A történelem segédtudományai*. (A történettudomány kézikönyve 1.) Szerk. Bertényi Iván. Bp. 2006. 161–165.

¹³⁹ Homoki-Nagy 2017 228–229.

¹⁴⁰ MNL OL P 311 XVIII., XXVII. és MNL OL P 702 3. csomó 1. tétel

a XVII. századi Erdélyben komoly gondot jelentett a munkaerőhiány.¹⁴¹ A beruházások korlátozásával csak elvétve találkozunk a szerződésekben, például Csanád Gergely és neje, Nagy Anna Kovács Zsigmondnak azzal a feltétellel adják zálogba alpestesi telküket, hogy egy ólon és egy pajtán, valamint a kertben szükséges javításokon kívül más nem épít rá.¹⁴²

Ami a kiváltással kapcsolatos feltételeket illeti, sokszor kikötésre került a zálogba adás időtartama. Ez néhány hónaptól¹⁴³ akár 40-42 évig is terjedhetett,¹⁴⁴ sőt, inscriptio esetén néha a megadományozott haláláig nem volt kiváltható a zálog.¹⁴⁵ Ezen kívül a kiváltásra vonatkozóan sokféle más feltétel is bekerülhetett a szerződésekbe, például az, hogy a zálogba adó vagy örökösei csak saját maguk válthatták ki a birtokot, csak saját pénzükből és csak saját maguk számára.¹⁴⁶ Ezen feltételek – amelyek egyértelműen a hitelező érdekeit szolgálták, hiszen ők szerették volna minél tovább birtokukban tartani a jószágot és szedni a hasznait – az adósok jellemző magatartása miatt kerülhettek be a szerződésekbe. A zálogba adók ugyanis annak érdekében, hogy a lehető leghamarabb visszakerüljön hozzájuk a zálogba adott jószág, gyakran mástól kölcsönként pénzből váltották ki a birtokot, s az új hitelezőjüknek más birtokokat adtak zálogba (vagy bármilyen más nekik tetsző törvényes módon biztosították egymást a kölcsön visszafizetéséről).¹⁴⁷ Ezen felül az is előfordult, hogy a tulajdonos beleegyezésével egy harmadik fél váltotta ki a birtokot helyette, s így az eredeti hitelezőtől az új hitelezőhöz került a zálogjogon bírt jószág.¹⁴⁸ A gyakoribb birtokosváltás miatt kevésbé simulhatott bele a jószág az eredeti hitelező törzsbirtokaiba, s így – amennyiben kétség merült volna fel a zálogjog címén való birtoklást illetően, s a hitelező a jószágot saját tulajdonának mondta volna – a kiváltáskor könnyebben volt bizonyítható egy pár éve történt, friss zálogügylet megléte, mint egy több évtizedesé.¹⁴⁹ További speciális feltétel lehetett például annak meghatározása, hogy a kiváltás milyen pénznemben történjen. Ha volt ilyen feltétel, akkor aranyforint vagy ezüsttallér került általában kikötésre,¹⁵⁰ de ad absurdum az is meghatározható volt, hogy mely uralkodó pénzében kerülhet sor a kiváltásra.¹⁵¹ A feltételek

¹⁴¹ Szentgyörgyi Mária: Jobbágyterhek a XVI-XVII. századi Erdélyben. (Értekezés a történeti tudományok köréből 27.) Bp. 1962. 8.

¹⁴² MNL OL R 391 A 16.

¹⁴³ MNL OL P 101 1. tétel

¹⁴⁴ MNL OL P 311 XVIII. és XXVI.

¹⁴⁵ Szász 2012 291.

¹⁴⁶ MNL OL R 391 A 16., A 22. és A 24.

¹⁴⁷ MNL OL P 101 1. tétel

¹⁴⁸ MNL OL P 1868 IV. 38.

¹⁴⁹ Az ügylet nem tévesztendő össze az alzálogba adással, amikor a hitelező adja tovább alzálogba a jószágot egy harmadik személynek, ehhez az ügyletnek ugyanis a tulajdonosnak nincs köze.

¹⁵⁰ MNL OL P 101 1. tétel

¹⁵¹ Rhédei Ferenc és Korda Zsigmond szerződésében pontosan 834 Bethlen István képére vert arany került meghatározásra. MNL OL P 1868 IV. 38.

megszegésével – ha így állapodtak meg a felek – az adós elveszthette tulajdonjogát, s az örökjogon a hitelezőre szállhatott.¹⁵² A szerződés megkötésével általában egyszerre került sor a kölcsönösszeg letételére is a hitelező által. Arra is találunk azonban példát, hogy a zálogügyletet igazoló irat csak a kölcsön letétele után került kiállításra.¹⁵³

Amennyiben a zálogba adás időtartama lejárt, s a zálogba adó készen állt letenni a zálogösszeget, illetve a beruházások értékét, akkor szándékát tudatta a hitelezővel, aki optimális esetben a pénz felvétele után a birtokot kibocsátotta a kezéből. A kiváltás tényét általában külön nyugtán (quietantia) vagy bizonyáglevélen rögzítették,¹⁵⁴ esetleg a záloglevél hátulján,¹⁵⁵ s magát a záloglevelet is visszabocsátották az adósnak.¹⁵⁶ Ez a zálogösszeggel való megkínálás először történhetett személyesen a zálogba adó által is,¹⁵⁷ amennyiben viszont a hitelező nem akarta kibocsátani kezéből a birtokot, egy szolgabíró által történt a következő megkínálás,¹⁵⁸ s ha a hitelező így sem vette fel a pénzt, akkor az ügy a vármegye ítélőszéke elé került,¹⁵⁹ ahol már adott esetben hosszabb pereskedés is indulhatott.¹⁶⁰ Volt azonban példa arra is, hogy a felek peren kívül egyeztek meg egymással, s a hitelezők – mivel nem látták biztosítottnak a per számukra kedvező kimenetelét – megelégedtek az eredeti zálogösszeg egy részével.¹⁶¹ Speciális eset volt, amikor egy nemes jószága egy jobbágnál volt zálogban. Torda vármegyében például egy precedens értékű ügy után 1625-ben úgy határoztak, hogy az ilyen esetekben először a jobbágyot kell megkínálni a zálogösszeggel, s ha nem venné fel, csak akkor lehet a földesurához fordulni, s az ügy csak akkor kerülhetett a vármegye ítélőszéke elé, ha az adós és a hitelező jobbágy földesura között sem született volna megegyezés.¹⁶²

Összefoglalva tehát elmondható, hogy a XVII. századi erdélyi zálogügyletek motivációi igen nagy változatosságot mutattak, a szerződések megkötése és a kiváltás során pedig széleskörű lehetőségek adódtak a felek egymás közötti egyezkedéseire, feltételek szabására. Amennyiben a szerződés sokféle speciális feltételt is tartalmazott, úgy azok általában a hitelezők érdekeit szolgálták, akik a lehető legtovább birtokban kívántak maradni, s ezek által akarták megnehezíteni a zálog kiváltását. Az adósok pedig, bár vélhetően tisztában voltak hitelezőik szándékaival, pénzsűkében lévén nem tehettek mást, mint hogy elfogadták azok kikötéseit.

¹⁵² MNL OL R 391 A 16.

¹⁵³ MNL OL P 311 XXIV. 2.

¹⁵⁴ MNL OL P 14 (1651); MNL OL P 56 V. No. 1-169.; MNL OL P 311 XVIII. és MNL OL R 391 A 16.

¹⁵⁵ MNL OL P 311 XIX. 5. a.

¹⁵⁶ MNL OL P 311 XVIII.

¹⁵⁷ MNL OL P 14 (1651); MNL OL P 311 XVIII. és ETA IX. 1. 337–338.

¹⁵⁸ MNL OL R 391 A 16.

¹⁵⁹ MNL OL P 101 1. tétel

¹⁶⁰ ETA IX. 1. 299.

¹⁶¹ MNL OL P 311 XXVII.

¹⁶² ETA IX. 1. 218–219.

4.2 Zálogcím alatti fejedelmi adományozás

A magánszemélyek zálogügyleteihez hasonlóan ebben az esetben is érdemes a résztvevők motivációit megvizsgálni. A fejedelem legfontosabb motivációi a zálogcím alatti adományozással kapcsolatban – ahogy azt korábban részleteztem – új hívek szerzése, meglévő híveinek jutalmazása és megtartása, felesége hitbérének kielégítése, illetve a családi birtokállomány növelése voltak. A zálogba vevő részéről, a magánszemélyek közötti ügyletekhez hasonlóan, a legnyomósabb indok ebben az esetben is a birtokállomány gyarapítása volt, amellyel kapcsolatban a nemesek mindig keresték a kínálkozó lehetőséget. Különösen jó alkalmat kínált az a szituáció, amikor magszakadás vagy hűtlenség miatt a kincstárra háramlottak bizonyos birtokok. Bethlen János például 1666-ban már egy nappal azután, hogy értesítették Ebeni István haláláról, levélben tudatta Teleki Mihállyal, hogy ő maga egy Udvari nevű falut szeretne megkapni 1000 aranyig terjedő inscriptióban, Vér György pedig Ebeni Kolozsvár környékén található birtokaira formál igényt.¹⁶³

A fejedelmek adományozásra való hajlandósága és a magánszemélyek birtokszerzési vágya azonban nem minden esetben találkozott egymással, különösen a gyakori fejedelmváltások idején, hiszen a különböző fejedelmek más-más támogatói csoportokkal rendelkeztek. A vizsgált korszakot megelőző hatalmi-politikai szempontból zűrzavaros időszak (tizenöt éves háború, Vitéz Mihály és Basta uralma, Bocskai-felkelés) után szinte törvényszerű volt, hogy a konszolidáció egyik sarkpontja lesz a birtokviszonyok rendezése, s ezzel együtt az elkerülhetetlen konfiskálások, illetve új adományok.¹⁶⁴ A folyamatot már Rákóczi Zsigmond is elkezdte volna a zálogcímen eladományozott fiskális haszonvételek felülvizsgálatával. Az 1607. márc./II. tc-ben előírták, hogy azoktól, akik már a haszonvételekből hozzájutottak a lefizetett zálogösszeghez, vissza kell venni a zálogot,¹⁶⁵ azonban az 1607. jún./LVII. tc-ben már kénytelenek voltak enyhíteni a szabályozáson, s kivenni a hatálya alól azokat, akik az ország szükségére nyújtották a kölcsönt.¹⁶⁶ Rákóczi törekvései azonban kényszerű lemondása miatt eredménytelenek maradtak. Utóda, Báthory Gábor birtokpolitikája alapvetően a felelőtlen adományozásairól ismert.¹⁶⁷

A tényleges konszolidáció éppen ezért csak Bethlen Gábor idején következhetett be. Vélhetően a rendek az ő kezdeményezésére hozták meg a fiskális birtokpolitikát a későbbiekben is

¹⁶³ TML III. 605–606.

¹⁶⁴ Trócsányi 2005 215.

¹⁶⁵ EOE V. 467.

¹⁶⁶ EOE V. 512.

¹⁶⁷ ET II. 628–629. és EOE VII. 32.

alapjaiban meghatározó 1615. szept-okt-i törvényeket.¹⁶⁸ A IX. tc. felsorolta a fiskális uradalmak központjait (Huszt, Kővár, Szamosújvár, Várad, Gyalu, Kolozsmonostor, Gyulafehérvár, Déva, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos), amelyek tartozékaikkal, valamint a szabad királyi városokkal és szabad mezővárosokkal, a harmincadok, sóaknák, vashámorok és bányák haszonvételeivel, illetve Töröcsvár, Lippa és Jenő bevételeivel felülvizsgálat alá estek arra nézve, hogy birtokosaik valódi szolgálatokért, esetleg egy adott pénzösszeg letételéért kapták-e őket adományban, vagy érdemtelenül. Ennek megítélését a törvény a fejedelmi tanács hatáskörébe utalta, a vizsgálat pedig minden Ghiczy János kormányzó lemondása (1588) után tett adományra kiterjedt¹⁶⁹ (az 1588 előttiekre a XI. tc.,¹⁷⁰ a Vitéz Mihály kiűzésekor nyertekre pedig a XV. tc. alapján azonban nem).¹⁷¹ Amennyiben érdemtelenül történt az adományozás, a jószág konfiskálására kerül sor, de ellenkező esetben is csak egy bizonyos pénzösszegben, tehát inscriptióban tarthatták meg ezeket a birtokosok. Ez az összeg azonban a kincstártól való elidegenedés megakadályozására a XII. tc. alapján nem lehet irreálisan magasabb, mint a birtok valódi értéke,¹⁷² s az adományozásnak a tanács akaratából kellett történnie.¹⁷³ A törvények megszületése mindenképpen Bethlen uralmának megerősödését, illetve magának a fejedelmi hatalomnak és a birtokviszonyoknak a konszolidálását jelezték.¹⁷⁴ Az 1622. szept-okt./III. tc. az említett a rendelkezéseket megerősítve arról biztosítja a rendeket, hogy a visszaváltás értékálló pénzben fog megtörténni.¹⁷⁵ Ennek hangsúlyozására az időközben kibontakozó pénzrontási válság, az úgynevezett Kipper- und Wipperzeit miatt lehetett szükség, amely ekkorra már az Erdélyi Fejedelemséget is elérte.¹⁷⁶ A fejedelmi adományok revideálása – amely a kincstári birtokállomány jelentős bővülését eredményezte¹⁷⁷ – nem csak a főurak által bírt nagyobb uradalmakat érintette, hanem a vármegyei nemesség néhány telekre kiterjedő birtokait is. Török István például még Báthory Gábortól nyert három házat a Szamosújvárhoz tartozó Retteg

¹⁶⁸ *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez. (Értekezések a történeti tudományok köréből 76.) Bp. 1976. 59.

¹⁶⁹ EOE VII. 281–282.

¹⁷⁰ EOE VII. 282.

¹⁷¹ EOE VII. 283.

¹⁷² A törvénycikkre a források alapján valóban szükség volt. Kendi István kancellár például 1609-ben 200 ezer forintban kapta meg azt a Szamosújvárt (MNL OL P 450 II. 47. No. 1-27. és EOE VI. 123.), amelyet Bánffy Dénes nem volt hajlandó elcserélni 1667-ben az általa 35 ezer forintban bírt Gyaluért (EOE XIV. 44–45.), s magát Gyalut is 1590-ben Báthory András, István és Boldizsár még 50 ezer forintban nyerte adományul. (Jakó 2016 601.)

¹⁷³ EOE VII. 282.

¹⁷⁴ *Imreh István*: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idején. (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.) Kolozsvár 1992. 46.; Trócsányi 1976 59. és *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor: történeti tanulmány. Bp. 1983. 55.

¹⁷⁵ EOE VIII. 109.

¹⁷⁶ *Buza János*: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. Századok 134. (2000) 4. sz. 882–884.

¹⁷⁷ Imreh 1992 47.

mezővárosban örökadományként, 1616-ban azonban Bethlen Gábor új adománylevelet állított ki számára, s ebben a házakat tartozékaikkal már csak 1500 forint inscriptióban kapta meg.¹⁷⁸ Bár a rendek Bethlen halála után kísérletet tettek a folyamat megfordítására és saját pozícióik megerősítésére a kérdésben,¹⁷⁹ a hatalomra kerülő I. Rákóczi György az 1631. jún-júl./VII. tc-ben megsemmisítette az 1629 novembere (Bethlen Gábor halála) utáni adományokat, azok kivételével, amelyeket Bethlen Gábor juttatott végrendeletében, illetve amelyekhez a rokonok vérségi jogon jutottak.¹⁸⁰ I. Rákóczi György uralkodása alatt a kincstári birtokállomány elsősorban a nota-perek útján, Brandenburgi Katalin és Széchy Mária birtokainak megszerzésével, illetve zálogbirtokok kiváltásával növekedett,¹⁸¹ ugyanakkor tartózkodott teljes uradalmak adományozásától (különösen uralkodása második felében),¹⁸² s Bethlennél valamivel nagyobb előszeretettel gyarapította családja birtokállományát.¹⁸³

Bethlen és Rákóczi politikájának köszönhetően állt össze a fiskális uradalmaknak az a rendszere, amelyet a már említett 1650 októberi medgyesi jegyzék volt hivatott véglegesíteni. A jegyzék által tartalmazott birtokok alkották a tényleges fiskális birtokok körét, amelyekből a fejedelmek ezután kizárólag zálogcímen adományozhattak, örökjogon nem.¹⁸⁴ A jegyzékbe nem tartozó, de mégis fiskális kezelésű birtokok, vagyis az ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok, akár örökjogon, akár zálogjogon eladományozhatók, sőt lehetőség szerint eladományozandók voltak a törvények szerint.¹⁸⁵ A vizsgált korszak hátralévő részében ez a jegyzék, illetve a kapcsolódó törvények képezték a fiskális birtokpolitika, s így a fejedelem zálogcím alatti adományozásának is az alapját. Ezenkívül a második uralmi válság utáni konszolidáció, illetve a fejedelmi hatalom újbóli megerősítése érdekében született az 1662. márc./XVI. tc., amely érvénytelenítette Kemény János donatióit.¹⁸⁶ Szintén a birtokállomány bővülését szolgálta a birtokosoknak birtokjoguk igazolására (productio) való kényszerítése is az 1663. szept./III., a 1669. jan./XXX. és az 1680. nov-dec./V. tc-el.¹⁸⁷ A külön erre a célra felállított birtokjog-igazoló bíróság (productionale forum) vizsgálatai során készült, viszont csak esetlegesen fennmaradt jegyzőkönyvek (liber productionis) alapján megállapítható, hogy a konfiskálások igen nagy számban abból fakadtak, hogy fiskális birtokokon élő jobbágys

¹⁷⁸ MNL OL P 311 XXVI.

¹⁷⁹ EOE IX. 32.

¹⁸⁰ EOE IX. 265–266.

¹⁸¹ Nagy 1984 136–137. és Makkai 1954 14.

¹⁸² Makkai 1954 18–19.

¹⁸³ ET II. 699.

¹⁸⁴ MNL OL P 1868 I. 4. (eredeti és korabeli másolat), és EOE XI. 105–112.

¹⁸⁵ EOE XII. 98. (Barcsay Ákos XXI conditiója); EOE XII. 478–479. (Kemény János XXI. conditiója); CC II. rész 1. cím 4. cikk XXI. pont (Apafi Mihály XXI. conditiója) és EOE XIV. 142. (1665. szept./VIII. tc.)

¹⁸⁶ EOE XIII. 130.

¹⁸⁷ EOE XIV. 400–401. és EOE XVII. 157–158.

telkük külső tartozékait elzálogosították, ehhez azonban nem volt joguk, hiszen ezek tulajdonjoga a kincstáré volt.¹⁸⁸

A fejedelmek zálogcím alatti adományozásainak folyamatáról általánosságban elmondható, hogy azok igen gyakran a megadományozott folyamodványa alapján történtek adománylevéllel, vagy másnéven inscriptiós levéllel (*litterae inscriptionales*).¹⁸⁹ A következő lépést tekintve felmerül a kérdés, hogy jellemzően – már amennyiben egy adott pénzösszegért történt az *inscriptio* – a zálogösszeg magánszemély általi letétele, vagy az *inscriptiós* levél kiállítása történt-e előbb? Bánffy Dénes és Gyalu már ismertetett példájában Bánffy előbb adott 10 ezer forintot az ország szükségére, mint hogy az összeggel megtoldották volna gyalui *inscriptióját*.¹⁹⁰ Károlyi Kata számára viszont, aki a zálogösszeget a nyugta szerint 1629. április 7-én fizette le, az *inscriptiós* levelet már ez előtt, 1629. március 4-én kiállították.¹⁹¹ A források tanúsága alapján tehát bármelyik lehetőség adott volt. A jelentősebb *inscriptiókat* törvénybe is foglalták, azonban ez természetesen az összes *inscriptiónak* csupán a töredéke.¹⁹² Ezután történhetett meg a fejedelem parancsa alapján a megadományozott beiktatása új birtokába.¹⁹³ A kiváltás folyamata, amelyről részletes képet kaphatunk a már említett 1622. szept-okt./III. tc-ből, szintén zálogról lévén szó, nagyban hasonlított a magánszemélyek közötti zálogügyletek gyakorlatához. A fejedelemnek megbízottjai révén kellett megkínálni a zálogba vevőt, aki, amennyiben a zálogösszeg felvételét visszautasította, igazát a fejedelmi tanács előtt bizonyíthatta. Ha azonban ezt nem tette meg, elvesztette jogát a zálogösszegre. A fejedelem ugyanebben a törvényben kötelezte magát arra, hogy a zálogösszeget „*jó usualis monetával*”, tehát értékálló pénzben teszi le¹⁹⁴ (ezt jellemzően az *inscriptiós* levelekbe is belefoglalták).¹⁹⁵

5. Összegzés

Dolgozatomban a XVII. századi erdélyi nemesi birtokzálog-ügyletek joggyakorlatának bemutatását tűztem ki célul, kísérletet téve a kora újkori levéltári forrásokat csupán esetlegesen felhasználó jogtörténeti szakirodalom és a jogi szaknyelvet sokszor pontatlanul használó koraújkor-kutatás eddigi álláspontjainak közös nevezőre hozására, illetve ezzel együtt új

¹⁸⁸ MNL OL F 234 I. 24. (a Fehér vármegyében a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó Benedek és Magyarigen nevű falvak vizsgálatának jegyzőkönyve).

¹⁸⁹ MNL OL P 311 XVIII.

¹⁹⁰ CC 4. rész 12. cím 7. cikk

¹⁹¹ MNL OL P 1868 IV. 32.

¹⁹² Trócsányi 2005 222–224.

¹⁹³ MNL OL P 56 V. No. 1-169.

¹⁹⁴ EOE VIII. 109.

¹⁹⁵ MNL OL P 311 XXVI.

eredményekkel próbáltam gazdagítani az ismereteinket a témában. A zálogjog általános jellemzését tekintve elmondható, hogy az eddigi túlzottan általánosító vélekedésekkel szemben a kora újkori birtokzálog egy igen körülményesen leírható jogügylet, amely egyáltalán nem minden esetben volt antichretikus, tárgya igen változatos lehetett, nem volt kötelező eleme a hiteleshelyi bevallás, s a beiktatás is gyakran elmaradt, a zálogösszeg megállapítása pedig általában nem közbecsű értékben történt, illetve maga a kölcsön sem volt mindig pénzbeli.

Komoly terminológiai problémát jelentett eddig ezen kívül az *inscriptio* jelentésének pontos meghatározása. A Hármaskönyv szövegének, illetve a konkrét zálogügyletek vizsgálatával azonban úgy vélem sikerült egy meglehetősen pontos képet kialakítani, amely alapján az *inscriptio* egy olyan ideiglenes, visszaváltható (tehát zálogcím alatti) adománynak tűnik, amelyet a fejedelmek és magánszemélyek egyaránt tehettek. A szó XVII. századi jelentéstartalma tehát különbözött a Hármaskönyv által eredetileg használttól.

A zálogügyletek gyakorlatának elemzése szintén arra mutatott rá, hogy ezek a jogesemények széleskörű lehetőséget biztosítottak a felek közötti megegyezéseknek, s leírásuk csak nehezen szorítható általános szabályok közé. A folyamat alapvető állomásainak és az irattípusoknak az ismerete ugyanakkor jelentős módon megkönnyítheti a további kutatásokat.

Sajnálatos módon a dolgozat terjedelme nem tette lehetővé minden részletkérdés vizsgálatát. A jogi háttér tisztázása azonban véleményem szerint kiváló alapot biztosít olyan további kutatásokhoz, mint például a zálogügyletek gyakoriságának vizsgálata (különös tekintettel a válságperiódusokra), vagy a szerepük egy-egy család birtokstratégiájában. Ezenkívül hasonló szisztematikus feltárást igényelne a szászok és a székelyek zálogjoga mellett több más magánjogi résztéma, amelyeknél szintén a levéltári források által lenne színesíthető az eddig kialakult kép.

Bibliográfia

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Erdélyi kormányhatósági levéltárak:
F 234 – Erdélyi Fiscalis Levéltár

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Családok testületek és intézmények
levéltárai:

P 14 – Bánffy család

P 56 – Bethlen család (küküllővári)

P 101 – Furka család

P 311 – Hatfaludy család

P 450 – Lónyay család

P 702 – Wesselényi család

P 1497 – Buda család

P 1868 – Rhédey család (kisirédei)

P 2257 No. 280 – Jordán család

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) 1526 utáni gyűjtemények:

R 298 – Erdélyi iratok

R 391 – Hunyad megyei gyűjtemény

Forráskiadványok és szakirodalom:

Makkai 1954 I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631–1648. Kiadja:
Makkai László. Bp. 1954.

A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai. Századok 54.
(1919-1920) 7-10. sz. Melléklet 12–22.

AC Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae
eidem annexarum. 1649.

Ágoston 1905 *Ágoston Péter: A magyar zálogjog története.* Bp. 1905.

- Ágoston Péter: A magyar világi nagybirtok története. Bp. 1913.*
- Bak Borbála: A XVI-XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásainak kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források kiadásához. FONS 7. (2000) 1. sz. 91–137.*
- Béli 2000 *Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2000.*
- Benda 1974 *Benda Kálmán: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607-1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. Századok 108. (1974) 2. sz. 436–475.*
- Benda 1986 *Benda Kálmán: Erdély végzetes asszonya. Bp. 1986.*
- Bodzási 2013 *Bodzási Balázs: Zálogjog a feudális magyar jogban. Jog – Állam – Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat 5. (2013) 1. sz. 143–158.*
- Bodzási Balázs: Alzálogjog a régi és a mai magyar magánjogban. Csőd-Felszámolás – Reorganizáció 13-14. (2014) 3-4. sz. 39–47.*
- Buza János: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. Századok 134. (2000) 4. sz. 881–912.*
- CC *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. 1669.*
- Csehi 2015 *Csehi Zoltán: Werbőczy és a zálogos telek, mint ingóság – adalékok az ingó–ingatlan felosztáshoz, az ingatlan szerzéséhez egykor és napjainkban. In: A Hármaskönyv 500. évfordulóján. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei. Tanulmányok 29.) Szerk. Csehi Zoltán et alii. Bp. 2015. 75–96.*
- Csizmadia-Kovács- *Csizmadia Andor – Kovács Katalin – Asztalos László: Magyar állam- és*

- Asztalos 1997 jogtörténet. Bp. 1997.⁸
- Dáné 2016 *Dáné Veronka*: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében. (Erdélyi Tudományos Füzetek 286.) Kolozsvár 2016.
- Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subiectarum, una cum methodo articulorum diaetalium, autore Stpehano Werböczy. Magyar és Erdély országnak törvény könyve, irattatot Werböczy István által. (RMK I. 605.) Bártfa 1632.
- Degré 2010 *Degré Alajos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950-51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs 2010.
- Dominkovits 2000 *Dominkovits Péter*: Korreferátum Bak Borbála előadásához. Észrevételek a kora újkori magyar nyelvű források közreadásáról nyugat-dunántúli példák alapján. FONS 7. (2000) 1. sz. 139–146.
- Dósa II-III. *Dósa Elek*: Erdélyhoni jogtudomány. II-III. Kolozsvár 1861.
- Eckhart 2000 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) Bp. 2000.
- Ember Győző*: A levéltári forrásközlés apparátusa. Levéltári Közlemények 46. (1975) 2. sz. 203–221.
- EJ Erdély jogtörténete. Szerk. Veress Emőd. Kolozsvár 2018.
- EOE V-XX. Erdélyi országgyűlési emlékek. V-XX. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1879-1897.

- EÖ VI. Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Szerk. Makkai László. Bp. 1994.
- ET II. Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986.
- Fejérpataky László: A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban. Századok 19. (1885) VIII. füzet*
- Ferenczy Sándor: Györffy Mihály és Fekete Pál losádi nemes emberek egyességlevele 1674-ből. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. 21. (1912) 2-4. sz. 61–63.*
- Frank 1845 *Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. I. Buda 1845.*
- Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. (Mikrotörténelem). Bp. 1999.*
- Homoki-Nagy 2001 *Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged 2001.*
- Homoki-Nagy 2010 *Homoki-Nagy Mária: Egy zálogszerződés története. In: Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. 73. fasc. 1-64.) Szerk. Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária. Szeged 2010.*
- Homoki-Nagy Mária: A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában. Jogtörténeti Szemle. (2014-2015) 4-1. sz. 44–50.*
- Homoki-Nagy 2017 *Homoki-Nagy Mária: Szerződési biztosíték a magyar rendi magánjogban. In: Tripartitum trium professorum = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szerk. Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged 2017. 218–229.*

- Imreh 1992 *Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idején. (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.) Kolozsvár 1992.*
- Jakó 2016 *Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány történetéből. In: Írás, levéltár, társadalom. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). Szerk. Dáné Veronka – Fejér Tamás – Jakó Klára. Bp. 2016. 594–666.*
- MJ *Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2007.⁴*
- Nagy 2015 *Nagy Dóra: Bornemissza Anna fogarasi záloglevelei. Történeti Tanulmányok XXIII. Acta Universitas Debreceniensis Series Historica LXVII. Debrecen 2015. 140–155.*
- Nagy 1984 *Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. (Nemzet és emlékezet). Bp. 1984.*
- Oborni 2000 *Oborni Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról. FONS 7. (2000) 1. sz. 67–75.*
- Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae. Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk Werbewczyk Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak neweznek, magyarra forditot. (RMK I. 56.) Debrecen 1565.*
- P. Szabó 2006 *P. Szabó Béla: A Planum Tabulare zálogjoga. Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis VI. 2006. 243–254.*
- Pozsonyi Norbert: Zálogjog a szerződési okiratok tükrében. Kauteláris praxis a preklasszikus és a klasszikus korban. PhD értekezés. Szeged 2007.*

- Solymosi László*: Oklevéltan. In: A történelem segédtudományai. (A történettudomány kézikönyve 1.) Szerk. Bertényi Iván. Bp. 2006. 153–168.
- Sunkó Attila*: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. Jogtörténeti Szemle. (2014-2015) 4-1. sz. 83–91.
- Szász 2012 *Szász Anikó*: A hadadi Wesselényi család birtokai a fejedelemség korában. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század). (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) Kolozsvár 2012.
- Szekfü Gyula*: Bethlen Gábor: történeti tanulmány. Bp. 1983.
- Szentgyörgyi Mária*: Jobbágyterhek a XVI-XVII. századi Erdélyben. (Értekezés a történeti tudományok köréből 27.) Bp. 1962.
- Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Bp. 1972.
- TML I-VIII. Teleki Mihály levelezése. I-VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1905-1926.
- ETA IX. 1. Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607-1658. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.) Kiadja: Dáné Veronka. Kolozsvár 2009.
- Tripartitum 1572 Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae. Bécs 1572.
- Trócsányi 1976 *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez. (Értekezések a történeti tudományok köréből 76.) Bp. 1976.
- Trócsányi 1980 *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540-1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp. 1980.

- Trócsányi 2005 *Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben. Bp. 2005.*
- Urbáriumok. XVI-XVII. század. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7.) Szerk. Maksay Ferenc. Bp. 1959.
- Úriszék 1958 *Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5.) Szerk. Varga Endre. Bp. 1958.*
- Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp. 1969.*
- Wenzel Gusztáv: Jogtörténeti párhuzam Magyarország és Erdély törvényhozása és jogrendszere közt. Új Magyar Múzeum 2. (1851-1852) 2. szám 397–444. és 461–488.*
- HK *Werbőczy István Hármaskönyve. Kiadja: Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen. Bp. 1894.*
- Zergényi Jenő: A nyilvánjogi szerződésekről és szolgalmakról III. Jogtudományi Közlöny 26. (1891) 31. sz. 244–246.*